СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

књига CCXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

НОВА СЕРИЈА

књига 11

ГРГУР ЈАКШИЋ

REFERAT

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ

(РАСПРАВА ИЗ ДИПЛОМАТСКЕ ИСТОРИЈЕ)

Уредник

Академик ЈОВАН РАДОНИЋ

Секретар Одељења друштвених наука

Примљено на I скупу Одељења друштвених наука 31 јануара 1950 године

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ БЕОГРАД

1955

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES

MONOGRAPHIE

TOME CCXXVIII

CLASSE DES SCIENCES SOCIALES

№ 11

LA BOSNIE — HERZÉGOVINE AU CONGRÈS DE BERLIN

par

GRGUR JAKŠIĆ

Rédacteur

JOVAN RADONIĆ

Membre de l'Académie

Secrétaire de la Classe des Sciences sociales

Présenté à la 1 séance de la Classe des Sciences sociales, le 31 janvier 1950

САДРЖАЈ

I

ОД ХЕРЦЕГОВАЧКОГ УСТАНКА ДО САНСТЕФАНСКОГ УГОВОРА

Херцеговачки устанак од 1875 отворио је велику источну кризу, која је, бар формално, завршена Берлинским уговором од 1878.

У тим крајевима било је и раније озбиљних народних покрета. Невоље босанско-херцеговачке раје биле су тешке: с једне стране лична несигурност, с друге насиља ага и бегова, закупаца пореза и полициских органа. Оне су често изазивале жалбе сељака православне и католичке вере, а понекад и употребу оружја. Такав један покрет развио се 1834 у Бељини, у Босни, а затим је захватио и крајеве дервентски и градачачки. Њега су водили православни свештеници, по споразуму с пријатељима из Србије. Али он је био слабо организован и брзо је савладан.

Као год што је Босна нагињала Србији, тако је Херцеговина нагињала Црној Гори. Њу је кнез Данило побунио у току 1858 г. Тај покрет, који је водио Лука Вукаловић, имао је политички карактер. Кнезу је било потребно да обеснажи изјаву турског пуномоћника на Париском конгресу, која је гласила да он „сматра Црну Гору као саставни део Турске Царевине". Услед тога он је потстакао устанак у Херцеговини и у њега умешао и Црну Гору. Устаници и црногорски војници успели су да потуку Турке на Грахову (1858). Та победа изазвала је интервенцију Наполеона III и осталих сила. Тада је Турска морала дати Црној Гори боље границе и тиме јој је посредно признала и државну индивидуалност.

Поводом тога покрета јавила се исте године и једна побуна сељака у Босанској Посавини, али она није дуго трајала.

Под утицајем пропаганде мађарских емиграната и талијанских националиста почео је 1861 г. нов покрет у Херцеговини, опет с Луком Вукаловићем на челу. Да би га умирила, турска влада је, прогласом од 2 јула 1861 понудила: 1) да села и нахије бирају своје претставнике код владе; 2) да им се опрости сва неплаћена пореза; 3) да се слободно подижу цркве и да владике буду народни људи; 4) да турске заптије неће ноћивати по сеоским црквама; 5) да се аграрни односи решавају договорно између ага и кметова. По саветима с Цетиња херцеговачки главари одбили су те понуде. Изјавили су да о земљи коју су толико натопили својом крвљу неће ни да разговарају, пошто сматрају да је она њихова својина.

Турска влада је тада решила да нападне Црну Гору и да том приликом угуши и устанак у Херцеговини. У току 1862 Црна Гора је савладана и морала је тражити мир. Тако је и тај устанак угушен.

Међутим незадовољство народа све је више расло. Узроци који су га изазивали били су економске, социјалне и политичке природе.

Нов, већи устанак, који је из раније припреми, плануо је у Невесињу, у Херцеговини, крајем јуна 1875.

Стање хришћана у Босни и Херцеговини било је неиздржљиво. Покрај свих ранијих обећања и прописа, они пред законом нису били изједначени с муслиманима, него су остали раја, један нижи сталеж, без основних грађанских права. Највећи део земље припадао је агама, муслиманима. Док су сељаци муслимани имали своје земље, сељаци хришћани живели су као кметови на имањима ага и сматрани су као вечни закупци земље коју су држали. Они су давали агама трећину (понекад и четвртину). Порези нису били велики, али је њихова наплата вршена неправилно, преко нарочитих закупаца и полицијских органа, који су тражили више него што је било уговорено и кињили сељаке на разне начине. Уцене, крађе, силовања и убиства била су честа. Мржња муслимана велепоседника на бунтовнички расположене хришћане појачавала се. Под таквим условима живот је био више него тежак.

Међутим, хришћани су знали да њихова браћа, сељаци у суседним земљама, живе у много повољнијим приликама од њих. Они су дознали и то да је кнез Михаило иселио Турке из српских градова и да Србија ради на ослобођењу и уједињењу не само свих Срба него и свих Југословена.

Устанак је још у лето 1875 узимао свакога дана све шире размере. Јако узбуђење почело је захватати становништво суседних земаља, нарочито Србије и Црне Горе.

На прве вести о устанку ни влада ни јавно мнење европско нису томе покрету придавали великога значаја. То је долазило отуд што је разних побуна и сеча невиних хришћана било често у Турској. Али како је овај устанак почео узимати озбиљније размере и претити да поремети општи мир, Велике силе су убрзо увиделе да према њему не могу остати равнодушне. Оне су се умешале да устанак умире или да га бар локализују.

1.

Односи између Великих сила и Турске били су уређени Париским уговором од 1856. Владаоци сила потписница тога уговора „обавезали су се да ће поштовати независност и територијалну целокупност Турске Царевине, гарантујући заједно строго чување ове обавезе и сматрајући према томе сваки акт који би је вређао као питање од европског интереса“ (чл. 7). У случају озбиљне несугласице између Турске и једне или више сила потписница, одређено је да ће оне,

„пре него што би прибегле употреби силе, довести друге уговорачке стране у положај да ту крајност спрече својим посредовањем“ (чл. 8). Осим тога султан је саопштио Конгресу један свој ферман, познат под именом *Хати хумајун*, који је „сувереном вољом“ дао својим поданицима да им свима загарантује иста права. Силе су констатовале вредност тога саопштења, као и то *да им оно ни у ком случају неће дати права да се мешају било колективно било посебно у султанове односе с његовим поданицима, нити у управу саме царевине*“ (чл. 9). Штавише, поново су затворени Мореузи и Црно Море је неутрализовано. Русији и Турској је забрањено подизати арсенале на обалама мора и одређен им је подједнак број лаких бродова за обалску службу (чл. 10—14). Најпосле Србији су нарочито потврђена сва њена права и стављена је под заштиту свих Великих сила потписница, задржани су турски гарнизони у тврђавама, али тако да султан не може прибећи никаквој оружаној интервенцији без одобрења европских сила (чл. 28—29).

Од интереса је да о Црној Гори није унета никаква одредба.

Париски уговор је, дакле, учинио Турску неприкосновеном, а ослабио је положај Русије на Истоку. Одредбама о Црном Мору ограничена су суверена права словенске силе, а другим одредбама онемогућено јој је искључиво право заузимања за православне хришћане у Турској.

Штетност тих одредаба по Русију била је толика да је она морала тражити начина да их се ослободи. Ту њену тежњу појачавао је ток догађаја у Турској. О реформама које је хришћанским поданицима обећао *Хати хумајун* није се у Цариграду озбиљно мислило. Међутим, владама Великих сила, нарочито руској, стизале су жалбе хришћана из разних крајева Турске против незаконитости и разних насиља која су над њима вршили разуздани муслимани, закупци пореза, аге, спахије и саме турске власти. Услед тога руска влада одлучила је у пролеће 1860 да изађе из резерве и да у Цариграду учини један енергичан корак у корист хришћана у Турској. Под утицајем француског претставника у Петрограду, она је пристала да место засебне акције саме Русије припреми заједничку интервенцију свих Великих сила.

На позив руског вицеканцелара кнеза Горчакова, састали су се 4 маја 1860 претставници Великих сила у Петрограду. Ту је постигнут споразум и састављена је оваква изјава: 1) Пет Великих сила изјавиће одмах да не могу даље трпети стање у хришћанским покрајинама Турске Царевине; 2) тражиће да један комесар турске владе, уз помоћ конзула пет Великих сила, изврши извиђај на лицу места ради констатовања чињеница, — нарочито у Бугарској и у Босни и Херцеговини — и ради казне криваца, и 3) тражиће да се спроведе таква административна организација која ће пружити хришћанским покрајинама Турске поуздано јемство за задовољење праведних жеља ста-

новништва и за умирење Европе у погледу евентуалних заплета који дирају у њене опште интересе, а тако исто и у интересе Турске.[1]

У тренутку кад су владе појединих сила давале пристанак на ту акцију, енглеска влада је напустила ствар хришћана и прешла на страну Турске. Њен посланик у Цариграду одао је султану план сила и саветовао му да иницијативу за идвиђај узме у своје руке и да на тај начин изигра извршење плана.[2]

Русија је, дакле, морала чекати погоднији тренутак за остварење својих жеља. Тај тренутак јавио се у току француско-немачког рата 1870. Питање о Мореузима изнето је пред једну међународну конференцију у Лондону и решено повољно по Русију Лондонском конвенцијом од 13 марта 1871.

Међутим, у тадашњим односима између Немачке и Аустро-Угарске осећале су се још последице рата од 1866, а хладни односи владали су и између Русије и Аустро-Угарске још од Париског конгреса 1856.

Бојећи се да се Русија не приближи Француској и да оне себи не привуку Аустро-Угарску, кнез Бизмарк је настао да зближи Немачку, а затим и Русију, са Аустро-Угарском. На томе је ужурбано радио код Андрашија, који је тада наименован за аустроугарског министра иностраних послова (27 октобра 1871).

Приликом свог првог разговора с руским амбасадором у Бечу Новиковим Андраши му је рекао да не види питање на коме би се интереси двеју царевина могли сукобити, пошто Русија не ради на свом увећању и пошто се разумно не може подозревати да Аустрија тежи за анексијом Влашке и Молдавије, Босне и Херцеговине или које друге турске покрајине.[3] У почетку септембра 1872 дошло је до састанка царева немачког, аустриског и руског у Берлину и до закључења тако званог „Тројецарског савеза". Тада није потписан никакав уговор, него је изменом нота постигнут споразум да три цара заједнички раде на одржавању територијалних граница утврђених уговорима, на решавању Источног питања и на спутавању револуције која прети свима престолима.

На том састанку руски и аустриски дипломати добили су прилику да дубље претресу политику својих влада.

Руси су стекли уверење да је источна политика Аустро-Угарске битно измењена. Учинило им се да се Андраши труди да Аустро-Угарска задобије добро расположење пограничног хришћанског становништва. Аустриска штампа видела је у томе могућност разних добити за Монархију с обзиром на скори распад Турске Царевине. У те добити убрајано је и присаједињење Босне и Херцеговине Аустро-

[1] Гроф Тук грофу Рехбергу, Петроград 4 маја 1860. бр. 16. (Г. Јакшић. Европа и невоља нашега народа у Турској. Београд, 1924 стр. 6).

[2] J. Ристић, Дипломатска историја Србије, I, Београд. 1898, стр. 17.

[3] Gorianow, Le Bosphore et les Dardanelles, Paris 1910, 305.

Угарској. Руска влада увидела је да Русија није једина сила којој је намењено да има утицаја на Јужне Словене. Она није видела никакве опасности по свој престиж и своје интересе у томе да и Аустро-Угарска развија свој утицај у тим крајевима. Била је решена да остане верна својој историској мисији не сметајући да се словенске покрајине Турске развијају и усавршавају у самоуправи чак и уз туђу помоћ. Веровала је да ће утицај Аустро-Угарске бити довољно ограничаван традиционалним везама љубави, јединства вере и порекла које везују те народе за Русију.

Зближење између Русије и Аустро-Угарске повукло је собом признање права Аустро-Угарске да утиче на граничне словенске покрајине Турске, права којима су се Руси дотле користили и пажљиво их чували.[4]

Одредбе чл. 9 Париског уговора по којима стране силе „немају права мешати се, ни заједно ни посебно, у султанове односе с његовим поданицима нити у управу царевине", — биле су још у важности. Међутим цареви руски, немачки и аустриски ставили су себи у дужност Тројецарским савезом да споразумно решавају Источно питање, па према томе и султанове односе с његовим поданицима и страним државама.

Русија и Аустрија биле су међу Великим силама највише заинтересоване за балканске земље и за резултат борбе између Јужних Словена и Турака. До почетка Херцеговачког устанка њихови погледи на решење те борбе били су тако различити да их је било тешко помирити. Отуда су често долазили неспоразуми између њих. И пошто су једна другој сметале у извођењу планова, дошле су до уверења да ће бити најбоље да потраже споразумно решење.

Пре тога надлежни фактори у Бечу одредили су још почетком 1875 какво треба да буде држање Аустро-Угарске према Турској у случају сукоба између ове силе и Црне Горе. Поводом покоља који се 17 октобра 1874 десио у Подгорици и већања скупштине на Цетињу 18 јануара 1875, аустриски цар сазвао је 29 истог месеца једну конференцију у којој су узели учешћа инспектор војске надвојвода Албрехт, Андраши, министар војни, шеф генералштаба и командант морнарице. Конференцији је стављено у задатак да одреди какве политичке и војне мере Монархија треба да предузме у случају ако се слични сукоби понове између Турске и Црне Горе. Том приликом констатовано је да је Монархији потребна заштита за далматинску обалу, тј. једно залеђе за Далмацију и да би јој за то била довољна територија која се налази на западу од реке Неретве и Босне; друге делове могла би употребити као накнаде Србији и Црној Гори. Сматрали су да акцију треба водити самостално и ставити силе пред свршен чин, а да ће признање доћи без великих тешкоћа.

[4] Исто. стр. 310

Андраши је веровао да Русија неће спречити ту акцију, пошто је заједнички став њен и аустро-угарски потребан за очување европског мира.[5]

Кад је устанак почео 1875, аустро-угарска влада се побојала да се устаници не сједине са Србијанцима и Црногорцима и да, уз тајну помоћ руских агената, не оснују једну велику српску државу. Крајем јула, када је устанак захватио и Босну, она је почела помишљати на окупацију тих покрајина. — 1. августа послат је хитно и тајно један официр у Задар да гувернера Далмације генерала Родића и генерал-мајора Стевана Јовановића извести о горњим одлукама и да им преда налог да предузму „претходне студије". Они су нашли да би, пре почетка војних операција, било неизоставно потребно утврдити са Србијом и Ц. Гором један потпуно јасан споразум о њиховом држању приликом упада аустро-угарских трупа у Босну и Херцеговину. Иначе отпор Србије и Црне Горе био би утолико сигурнији и јачи уколико би аустриска војска касније ушла у акцију. Употреба силе против њих била би не само у највећој мери отежана, него би Аустро-Угарској одузела све симпатије хришћанског становништва на Балкану; могла би, штавише, у њеним властитим пограничним земљама изазвати покрете од недогледних последица. На првом месту потребно је било осигурати строгу неутралност Црне Горе. Њој је требало обећати Никшићку област и сагласност да може анектирати земљиште на албанској страни до Мораче. Имало јој се објаснити да Аустро-Угарска неће бити противна ни заузимању обале Спич—Бар. За ту добит могао би се с правом тражити од кнеза уступак Среза граховског, природне исправке границе и Которски округ.[6]

Све то рађено је у највећој тајности. Али бечка влада морала је радити и јавно, заједно са силама с којима је била у савезу.

Из жеље да умире босанско-херцеговачке устанике или бар да не допусте да они изазову кризу која би могла постати опасна по општи мир, претставници Аустро-Угарске, Русије и Немачке у Цариграду предложили су турској влади 17 августа да њихови конзули пораде да устанак престане и препоручили су јој да учини извесне уступке устаницима. Корак није имао успеха.

И покрај тога ти су посланици, са претставницима Француске и Италије, поново предложили султану 22 августа посредовање Великих сила. Тада су израдили код турске владе наименовање једне конзулске комисије која је имала да убеди устанике да треба да се врате кућама пошто претходно изложе своје захтеве. Конзули су имали да даду уверење устаницима да ће силе подржати пред турском владом све њихове захтеве који буду изгледали оправдани.

[5] М. Вукчевић, Политика грофа Андрашија према Србији, („Политика" 6—9 I 1941).
[6] Г. Јакшић, Херцеговачки устанак од 1875 г. и Аустро-Угарска. („Политика" 6—9, I 1941)

Али ни та комисија није имала успеха. Сећајући се бесплодних конзулских посредовања из доба устанака од 1858 и 1862 устанички вођи одбили су да разговарају с турским комесарима. Неповерљиви према обећањима турске владе, која су већ давно изгубила сваки значај у очима хришћанске раје, они су тражили да преговарају о примирју и о реформама са комисијом конзула, у присуству турског комесара, и јемство сила за њихово извршење. Пошто конзули нису имали овлашћења да у име сила приме ма какве обавезе, и та је комисија прекинула рад без резултата.

У разговорима које је тада Андраши повео с руским амбасадором Новиковим он се није показао противан увођењу малих аутономија у Босни и Херцеговини, али није веровао у њихову трајност из разлога што би 600.000 муслимана, који у тим земљама станују били довољни да учине сваки план хришћанске аутономије неостварљивим. Осим тога, Аустро-Угарска не би могла поднети на својим границама политичке формације које би биле опасне по Монархију, а такво би било „нагомилавање које би претстављало зачетак једне велике словенске државе". Избегао је да се изјасни о изгледу за уједињење побуњених покрајина са Србијом и Црном Гором, али је одбио сваку помисао о њиховој анексији Аустро-Угарској, јер би то довело до раскида равнотеже између два дела Монархије. Није спорио да у Аустрији постоји једна странка која је за анексију; то је сматрао за политичку погрешку пошто су те земље биле сиромашне; трошиле би знатна средства, а ништа не би доносиле.

Андраши је налазио да би Босна и Херцеговина требало да остану потчињене султану и да се трајно умирење тих покрајина може постићи само озбиљним реформама. Он је том приликом предао руском дипломати један напис с молбом да га поднесе својој влади. Њим је предлагао увођење апсолутне верске слободе за хришћане свих цркава, њихову потпуну једнакост с муслиманима, укидање издавања пореза под закуп, кулука, властеоског десетка и побољшање управе.[7]

Нешто касније саопштено је руској влади и мишљење српске владе о потребним повластицама за Босну и Херцеговину. Ова је сматрала да Велике силе треба да наметну устаницима своје погледе, а повластице које ће им се дати да ставе под своју заштиту. Што се тиче реформа, њих треба тако увести да побуњена покрајина добије неку врсту кнежинске аутономије какву је имала Србија почетком владе кнеза Милоша. Основица реформама треба да буде: потпуно укидање сваке закупнине хришћанина муслиману, давање данка отсеком који ће сами хришћани купити, потпуна аутономија, а у хришћанским срезовима слободан избор среских начелника, који

[7] Извештаји Новикова од 1/13 октобра 1875, № 133 и 134 (Goriainow, сп. д. 313.)

ће бити посредници између народа и турских власти и одговарати за одржање реда и тачно плаћање уговореног данка.[8]

И покрај свега тога султан Абдул-Азис је, вероватно по нагвору енглеске владе, објавио нов ферман (12 децембра) којим је поновио раније обећање (од 1839 и 1856) о грађанској једнакости, о избору жандарма, сузбијању пореских злоупотреба, о потврди црквених слобода и једнакости између хришћана и муслимана у праву прибављања земље коју продаје држава.

Сва та обећања нису озбиљно схваћена у највишим круговима у Бечу. Цар је позвао у Беч генерала А. де Молинарија, команданта корпуса у Загребу, и саопштио му у поверењу 30 децембра да устанак у Херцеговини може нагнати Монархију на војничку акцију; у томе случају команда одређена за Босну биће поверена њему. Та интервенција, додао је цар, предвиђа се само у случају ако турска влада не буде у стању да одржи своју власт, јер се не може допустити да те земље падну у друге руке[9]

Турска су обећања имала још мање вредности у очима устаника, који су наставили борбу са већом жестином.

После тих неуспеха силе Тројецарског савеза изашле су са читавим програмом реформама, који је изложен у новој ноти грофа Андрашија од 30 децембра. Њоме је тражено: 1) Пуна и неограничена слобода вере; 2) укидање закупа десетине; 3) употреба непосредних пореза које су плаћале Босна и Херцеговина на потребе тих покрајина; 4) установа нарочитог одбора од једнаког броја муслимана и хиршћана за надзор над извршењем реформама које предлажу силе и које су већ биле унете у ираде од 2 октобра и у ферману од 12 децембра, и, најпосле, 5) побољшање стања сеоског становништва с погледом на то да је, као узрок сталних покрета у Босни и у Херцеговини, служила и та чињеница што је у тим покрајинама готово сва земља која није припадала држави и џамијама била својина муслимана, док су земљорадници били хришћани православне и католичке вере. Да би се то зло отклонило у будућности, предложено је да се нађе каква комбинација која би допустила сељацима да постепено, и под повољним условима, постану власници мањих, необрађених делова земље које држава буде одредила за продају. Потом је такође предложено да силе принуде турску владу да се пред целом Европом обавеже да ће горње реформе увести у побуњеним покрајинама.[10]

На ту ноту силе су дале пристанак. Енглеска влада обећала је да ће је препоручити турској влади, али је то учинила нерадо, управо с намером да ослаби њено дејство.

---

[8] Јован Мариновић кнезу Горчакову, 6 децембра 1895 (В. Чубриловић, Босански устанак, Београд, 1930, стр. 103.)

[9] A. de Molinari, Quarante ans dans l'armée austro-hongroise, Paris 1914. t. II., 249.

[10] С. Жигаревъ. Русская политика въ восточномъ вопросѣ. Москва, 1896, II, 138.

Нота је предата турској влади 30 јануара 1876. Претставници Великих сила уверили су тада турског министра иностраних послова да су њихове владе усвојиле све предлоге изложене у њој.

Међутим Бизмарк је сумњао у изводљивост тих реформа. Ту је сумњу саопштио Убрилу, руском амбасадору у Берлину. Он га је том приликом питао да ли су Руси сигурни у Андрашија, да ли сматрају његове намере за озбиљне и да ли он нема каквих скривених планова.

Што се тиче Немачке, изјавио је да се та питања ње непосредно не тичу и да би могла примити сваку комбинацију коју би Русија и Аустро-Угарска прихватила. Њу су интересовале две ствари, а то су: положај Андрашија и односи са Енглеском. По његовом мишљењу, у Аустрији раде стално против Андрашија стари централисти, католици и они који сањају о споразуму између Аустро-Угарске и Русије за заједничку акцију, као што је био уговор између Јосифа II и Катарине. Он је налазио да би положај Андрашијев био олакшан кад би се у руским комбинацијама јавила мисао о заокружењу Аустрије са стране Босне, у замену за добитак Русије са стране Бесарабије. Немачка би, рекао је, на то пристала, а тако исто и Енглеска ако би јој биле осигуране трансакције у погледу Суеца. Тражио је да се њему остави да припреми енглеску владу за пријем те комбинације.[11]

Турски министар дао је 13 фебруара одговор да је султан примио из ноте четири захтева који потичу из начела усвојених од стране турске владе у иради од 2 октобра. Што се тиче петога — захтева о употреби непосредних пореза на месне потребе Босне и Херцеговине — изјавио је да се он не слаже с финансиским уређењем које постоји у Турској. Место тога обећао је дати суму која буде одређена султанским указима, по саслушању жеља месних административних савета, као допуну доходцима Босне и Херцеговине, с тим да употреба тих фондова подлежи контроли покрајинских савета предвиђених ферманом од 12 децембра 1875. Одговор турског министра завршавао се свечаном изјавом да је турска влада тврдо решена да испуни те захтеве у свој потпуности и да ће пазити да реформе остану неприкосновене.

Ма колико да је та Портина обавеза пред Европом била свечана, устаници се нису њом задовољили. Сећајући се да су и раније турске владе толико пута обећавале реформе па их нису увеле, вођи устанка, на састанку у Косијереву, (28 фебруара 1876), пристали су да положе оружје само у случају ако буду добили потпуну слободу зајамчену од стране свих Великих сила.

Из жеље да помогну да се једном дође до споразума, владе аустро-угарска и руска покушале су, преко нарочитих изасланика, да од вођа устанка сазнаду тачно њихове жеље, које ће поднети владама Турске и Великих сила. Изасланици су били генерал Родић, гувернер

---

[11] Писмо руског посланика у Берлину од 30 Децембра (10 јануара) 1876. (Goriainow, Исто, 314—15)

Далмације, и Божидаревић-Веселицки, руски генерални конзул, пореклом из Херцеговине. Те жеље изнели су устаници у такозваном „Суторинском меморандуму"[11], који су 26 марта поднели генералу Родићу. Они су тражили: 1) Уступање хришћанској раји трећине земље којом располажу аге; 2) оправку кућа порушених после рата, снабдевање животним намирницама бар за годину дана, воловима и земљорадничким справама и ослобођење хришћанских породица од свих пореза у току три године рачунаівћи од дана њиховог повратка у ранија места; 3) повлачење турске војске из Херцеговине осим гарнизона потребних за чување Никшића, Стоца, Фоче, Требиња, Пожа и Мостара; 4) дозволу хришћанима у Херцеговини да не морају скидати оружје пред муслиманима и пре извршења обећаних реформама; 5) пријем вођа устанка на преговоре с властима ради увођења стања у смислу предлога реформама грофа Андрашија с проширењем тих реформама и на оне округе Босне и Херцеговине који нису учествовали у устанку; 6) предају новаца које турска влада буде одредила нарочитој европској комисији за обнову цркава и кућа, и 7) наименовање од стране владе руске и аустро-угарске по једног агента у шест утврђених места у којима се налазе турски гарнизони, са задатком да надзиравају тачно извођење реформама.[12]

Турска влада није хтела примити захтеве устаника, јер није хтела смањити број гарнизона нити допустити мешање Европе у своје унутрашње ствари. Устаници нису, опет, желели прилагодити своје тежње саветима које су добијали из Аустрије, услед чега је покушај повраћаја мира поново остао безуспешан и борба хришћана против муслимана обновљена је с ранијом снагом.

Из Босне и Херцеговине покрет се ускоро проширио.

Убиство француског и немачког конзула у Солуну и посета цара Александра II Берлину дали су повода силама Тројецарског савеза да израде нов програм за умирење, — такозвани „Берлински меморандум". Поред осталих мера, тај је напис, који је спремио Горчаков, предложио примирје од два месеца чији би рок дао могућности да се једновремено утиче и на устанике и на емигранте да стекну уверење да Велике силе воде о њима озбиљну бригу". Што се тиче суседних кнежевина, тај би рок дао времена да их склоне да не спречавају покушаје повраћаја мира. Напослетку, он би дао могућност да се турска влада коначно принуди да испуни своја обећања. На тај начин могуће би било отворити пут за непосредне преговоре између турске владе и делегата устаника на основу жеља које су они изразили и које су признате за довољне да послуже као полазна тачка за преговоре. Те жеље биле су ове: 1) Избеглицама које се инсталирају биће достављена грађа за нову изградњу цркава и кућа, а исхрана њихова биће обезбеђена дотле док им се не буде дала могућност да могу опстати властитим трудом; 2) турски комесар, уколико помоћ буде зави-

[11] Жигаревъ, Исто, II, стр. 143.

сила од њега, дужан је сложити се с мешовитом комисијом која [illegible] поменута у ноти грофа Андрашија и која врши надзор над озбиљн[illegible] припремом реформама и проверава њихово извршење; 3) за отклањ[illegible] ње каквог било сукоба турској влади биће дат савет да повуче турс[illegible] војску у нека раније одређена места, па макар и дотле док се духо[illegible] не умире; 4) хришћани ће сачувати своје оружје као и муслимани, [illegible] 5) конзули или изасланици сила биће дужни да прате примену ре[illegible] форама нарочито у погледу свега онога што се тиче смештаја избе[illegible] глица.[13]

Али ни тај предлог није био боље судбине од осталих. Енглес[illegible] влада га је одбила (19 маја) с изјавом да је вршење притиска на тур[illegible] ску владу противно Париском уговору који је Турској Царевини за[illegible] јемчио независност њене унутрашње управе, а силама забранио ме[illegible] шање у унутрашње распре између турске владе и њених поданик[illegible] и оставио им право да могу чинити само пријатељске претставке.[1[illegible]] Да поморска снага страних сила не би била употребљена на акте про[illegible] тивне правима која су уговори дали Турској и да тиме не би била умањена власт султанова, енглеска је влада послала своју флоту [illegible] Бесички Залив, на улазу у Дарданеле.

Услед тога и тај је меморандум остао без утицаја на турск[illegible] владу. Она није пристала на примирје, и тако је и тај покушај за по[illegible] бољшање положаја хришћанске раје и умирење устаника остао бе[illegible] резултата.

Међутим, стање ствари на Балкану све се више заплетало. Н[illegible] између 29 и 30 маја у Цариграду је планула дворска револуција [illegible] султан Абдул Азис, који је сматран за присталицу руског утицаја [illegible] збачен је с престола и убијен. На његово место доведен је Мурад V[illegible]

Херцеговачки устанак узбудио је све народне слојеве у Србиј[illegible] и Црној Гори. Општа је жеља била да се браћи која су устали [illegible] оружје против једне нечовечне управе да што обилнија помоћ и д[illegible] се Босна и Херцеговина, по могућству, ослободе и припоје Србији [illegible] Црној Гори.

Борба је била дуга. С једне стране Турци нису хтели прихва[illegible] ти савете Великих сила и подарити хришћанима потребне олакшиц[illegible] а с друге стране трупе су сурово поступале с невиним становништвом [illegible] рушећи и палећи све пред собом. Гомиле жена, деце и стараца сп[illegible] савали су се преко границе у Србију, Црну Гору и у словенске кр[illegible] јеве Аустро-Угарске.

Из свих суседних покрајина слата је устаницима свакојак[illegible] помоћ, па и у добровољцима.

У Србији је агитација постајала све јача.

Ратоборно расположење у народу је расло, али влада није би[illegible] за то да се рат одмах отпочне. Јован Ристић је, изгледа, намерава[illegible] да поведе једну дипломатску акцију која би Турску принудила [illegible]

[13] Берлински меморандум, од 13 маја 1876. (Жигаревъ, II, 174—[illegible]

[14] Нота лорда Дарбија, од 19 маја 1876. (Исто, стр. 1[illegible]).

прими посредовање Србије и Црне Горе у корист херцеговачких устаника.[15]

Таква политика српске владе није се допала вођама устаника. У једном прогласу, који су они издали још око половине фебруара 1876, Србија је нападнута што им није притекла у помоћ.[16]

У то време послат је на Цетиње генерал Ранко Алимпић да закључи савез са Црном Гором, али је кнез Никола дуго оклевао да га прихвати. У Атину послат је Милутин Гарашанин да затражи извршење уговорне обавезе; грчка влада одговорила је да је уговор о савезу из 1867 престао важити смрћу кнеза Михаила.[17]

Међутим, аустро-угарска влада извршила је баш у то време притисак на нашу владу и тако је она морала дати изјаву да неће нападати Турску и да неће ометати помирљиву политику Великих сила.[18]

Поред свега тога притисак догађаја, а и интерес странке на власти, био је тако јак да се српска влада све више клонила рату.

Место да послушају савете руског цара и руске владе, наши су државници послушали савете славенофила. Допустили су да агитација у земљи достигне врхунац и решили су се на рат (18 јуна 1876).

Вест о уласку Србије и Црне Горе у рат произвела је врло неповољан утисак на владе Великих сила.

Русија и Аустро-Угарска биле су од свих сила највише заинтересоване у Источном питању, али се нису слагале у томе на који га начин треба решити. Бизмарк је то добро опажао и, како му је било много стало до тога да Немачкој осигура пријатељство Аустро-Угарске и Русије и да одржи на снази и „Тројецарски савез“, он није губио ни једне прилике да те земље јаче зближи.

Видећи да се с енглеском владом не може споразумети и да се све силе не могу сложити да заједнички реше ствар балканских хришћана, руска влада нашла је за најбоље да се погоди с Аустро-Угарском и да на тај начин обезбеди Русији њене битне интересе и слободу акције према Турској.

Зближење које је било дотле извршено између царева аустриског и руског олакшавало је тај посао. Српско-турски рат убрзао је потребу њиховога састанка. Приликом повратка цара Александра из Емса, Франц Јосиф га је 8 јула сачекао у Рајхштату, у Чешкој. Они су ту са својим министрима Горчаковим и Андрашијем размотрили ситуацију и постигли један усмен споразум. За случај ако Турци победе, нашли су да треба спречити да се рат не претвори у борбу за истребљење. Устаницима су загарантоване слободе и реформе које им је турска влада била обећала. За случај ако Турци буду побеђени, силе не треба да допусте оснивање једне велике словенске државе. Србија би добила проширење територије према Дрини у Босни,

[15] Ристић—(Исто. I, стр. 58.)
[16] Сл. Јовановић — Влада Милана Обреновића, I. 493.
[17] Исто, стр. 489—490.
[18] Исто, стр. 491.

а Црна Гора би била заокругљена анексијом једног дела Херцеговине. Аустро-Угарска би добила „Турску Хрватску“ и територије у Босни ближе граници. Најпосле, Русија би повратила своје границе од пре 1856 и могла би бити заокругљена према Црном Мору и азиској Турској, анексијом пристаништа Батума. У случају распада Турске Царевине у Европи, Бугарска, Румунија и Албанија могле би постати аутономне државе. Тесалију и Епир требало би дати Грчкој. Цариград с одређеном околином постао би слободан град.[19]

Међутим, после две недеље ратовања постало је јасно да ми нисмо били довољно спремни за рат и да смо, и у погледу војске и у погледу оружја, били много слабији од Турске. Чак је и устанак у Босни ослабио, јер је Аустро-Угарска, услед објаве нашег рата Турској, забранила помагање устанка с њеног земљишта.

Енглески претставник у Цариграду Лејард предложио је 17 августа својим друговима да се учини крај борби и да се тражи од турске владе закључење примирја. Тај је предлог усвојен, али турска је влада сматрала да закључењем примирја може само погоршати положај и пристала је на закључење коначног мира са Србијом и Црном Гором.

По закључењу примирја између Турске с једне и Србије и Црне Горе с друге стране, Енглеска је на тражење Русије предложила да се без одлагања сазове у Цариграду конференција, на којој би узеле учешћа све зараћене силе. За основицу саветовања требало је узети ове услове: 1) независност и неприкосновеност Турске Царевине; 2) потпуно одрицање држава од територијалних добитака, искључивог утицаја или повластица у корист своје трговине; 3) очување status quo за Србију и Црну Гору; 4) увођење система месне или административне аутономије за Босну и Херцеговину, и 5) гарантије против мењања управе у Бугарској.[20]

Тај предлог енглеске владе прихватиле су све силе потписнице Париског уговора, па и Русија, али с једном резервом. Енглеска је истакла у први ред начело територијалне неприкосновености Турске Царевине, а Русија је налазила да то начело треба потчинити ономе што захтевају човечност, хришћанско осећање Европе и општи мир.[21]

На позив Енглеске састали су се у Цариграду, 11 децембра, претставници шест европских сила, без претставника турске владе, ради претреса питања о турским реформама. На тој потконференцији одређени су услови мира између Србије, Црне Горе и Турске и предложено резервисати право на аутономију за Бугарску и за Босну и Херцеговину. Уговорена је исправка црногорских граница

[19] Изв. из Беча од 24 и 25 августа 1876 (Goriainow, сп.д, 318).
[20] Нота енглеског министара иностраних послова претставницима Енглеске код страних дворова, 4 новембра 1870. Жигаревъ сп.д, II, стр. 159—160)
[21] Депеша кнеза Горчакова од 18 новембра 1876. (Исто, II, 160)

према Херцеговини и Албанији и слободан приступ мору реком Бојаном, која треба да буде пловна у целом свом току. За Србију је пројектован status quo ante bellum, а једна мешовита српско-турска комисија имала је да изврши исправку границе узевши за демаркациону линију корито реке Дрине. Бугарску би Балкан поделио на две покрајине (вилајета). На челу сваке покрајине предложено је да буде постављен генерал-губернатор или валија, који мора бити хришћанин и може бити странац или турски поданик, кога би именовала турска влада на пет година с одобрењем Великих сила. Покрајином би управљао губернатор — валија са покрајинском скупштином. Та скупштина бирала би административну комисију која има да служи валији као савет. Покрајине би се делиле на кантоне и на округе. Систем разреза и купљења пореза измењен је у смислу олакшања пореских тешкоћа. Правосуђе и полиција требало је такође да буду поправљени. Увођење свих тих реформа имала је да надгледа међународна комисија.[22]

По завршетку рада поткоиференције отворена је 21 децембра Цариградска конференција под претседништвом Сафвет-паше, турског министра иностраних послова. Приликом отварања седнице са цариградских утврђења разлегли су се пушчани поздрави и Сафвет-паша је свечано објавио да је султан даровао својој царевини устав, који је обећао приликом доласка на престо и који се сад проглашава.

Ослањајући се на Енглеску, турска влада је кратко одбила да уведе потребне реформе у побуњене покрајине и да им подари озбиљне гарантије против рђаве управе у њима.

После седнице која је одржана 20 јануара 1877, конференција је закључена. У знак протеста против држања турске владе посланици Великих сила напустили су Цариград.

Такав свршетак конференције значио је рат, јер је руски цар, после његове раније изјаве, морао употребити силу да принуди султана на извршење одлуке Европе.

Турска влада је пожурила да закључи мир са Србијом. Уговором који је потписан 1 марта у Цариграду повраћено је између две земље стање од пре рата без икаквих промена.

Међутим, Русија је настала да заврши раније започете преговоре с Аустро-Угарском и да се за случај рата осигура с њене стране.

Пошто немачка влада није била одредила своје држање за случај засебне руске акције, а пошто је, по мишљењу једног претставника немачке владе, морала узети у обзир „интересе једне треће силе", а то значи Аустрије, цар Александар II је нашао за потребно да ову придобије. Још 23 септембра 1876 упутио је једно писмо Фрању Јосифу, у ком му је рекао да разуме његову одвратност према стварању једне велике српске државе, „као што се и он сам противи тој

22 Исто, II. 161.

комбинацији", и препоручио му је, да његове трупе уђу у Босну кад руске буду ушле у Бугарску.[23] Али овај је одбио привремени одлазак аустроугарских трупа у Босну под изговором да би било тешко повући их и да би окупација ризиковала да постане, силом прилика, пут „ка коначној анексије тих покрајина Монархији".[24]

Тако је бечна влада одбила предлог цара Александра II да својим трупама привремено окупира Босну.

Цар Александар је тада предложио Фрању Јосифу да се веже с њим једним уговором у случају рата са Турском. Овај је на то пристао, али је тада изашао с много тежим захтевима. Он се у Рајхштату задовољио „Турском Хрватском" и једним појасом босанског земљишта за исправку далматинске границе, а сада је тражио и Херцеговину. Поводом тога што у тој преписци Херцеговина није била искључена из аустро-угарске војничке акције, Фрања Јосиф је тврдио „да је та покрајина у Рајхштату улазила у област Аустро-Угарске војне акције". То је потврдио и Андраши (ма да то није било тачно) и објаснио је изостављање Херцеговине у белешци која је састављена у Рајхштату, омашком пера lapsus calami.[25]

Ударајући гласом на право Аустрије да окупира не само Босну него и Херцеговину, гроф Андраши није пристајао да Србија и Црна Гора уђу у област руског војног утицаја и да њихове војске помажу Русији. Он се бојао да борба, која у почетку носи руски карактер, услед њихове интервенције не добије касније словенски карактер. Из бојазни од руског утицаја он је захтевао да ако Србија и Црна Гора, захваљујући победама руске војске, добију увећање територије, то проширење буде одређено за Србију у границама Босне и Херцеговине искључиво под утицајем Аустрије, а за Црну Гору у области Албаније и Старе Србије, по споразуму Аустрије с Русијом.[26] У току претресања појединости Андраши се није више противио војничкој помоћи коју би Срби и Црногорци указали Русији ван граница своје територије, али није пристајао на окупацију Србије руским трупама.[27]

Тајна конвенција је потписана у Будимпешти 3/15 1877.

Имајући за коначни циљ побољшање судбине хришћана и хотећи да одстране сваки план анексије пространих земљишта који би могао компромитовати мир или европску равнотежу, уговарачи су се споразумели у додатку конвенцији да ограниче своје евентуалне анексије на ове територије: Русија у Европи на пределе Бесарабије, који би повратили њене старе границе од пре 1856, а Аустро-Угарска на Босну и Херцеговину, изузимајући део између Србије и Црне Горе

23 Slavonic Review, књ. IV. 10/3 серија, бр. 76)

24 Исто.

25 Концепт писма Фрању Јосифу, од 10 октобра. (Goriainow, сп. стр. 324)

26 Телеграм руског посланика из Беча, од 15 и 17 новембра. (Исто стр. 330—331)

27 Писма и депеша из Беча, од 28 фебруара до 24 марта. (Исто, Стр. 334)

(чл. 1). Уговарачи су се обавезали да једни другом даду помоћ на дипломатском пољу у случају ако територијалне промене, које би потекле из једног рата или распада Турске царевине, морају бити остављене Великим силама на заједничко решавање (чл. 2). Према томе, један рат који не би имао за резултат територијалне промене не би значио ступање на снагу те конвенције. Они су, најпосле, потврдили све што је било предвиђено у Рајхштату у случају територијалних промена или распада Турске Царевине; поименце оне су се споразумеле да не допусте оснивање једне велике државе словенске или друге какве; одобрили су подизање Бугарске, Албаније и Румелије на степен независних држава, анексију Тесалије, једног дела Епира и Крита Грчкој и проглашење Цариграда са његовом околином за слободан град. Та је конвенција датирана 3/15 јануара а потписана тек 6/18 марта 1877.[28] Оба та акта имала су да остану строга тајна.

Пре него што би предузела какве мере против Турске, руска влада је сматрала да би требало израдити један завршни протокол, који ће констатовати сагласност Великих сила о потреби да се у Турској заведу реформе које је предложила Цариградска конференција. После дужих преговора, нарочито с Енглеском, тај је протокол потписан у Лондону 31 марта.

Видећи да међу силама нема потребне слоге, Турска је одбацила Лондонски протокол. Она је 7 априла изјавила да се не може придружити пакту који је састављен без њеног учешћа и који вређа независност Турске Царевине, а 11 је предлог одбила. Пошто је Турска одбила да поштује једнодушне жеље Европе, цар Александар II је објавио рат султану.[29]

Иако је било озбиљно заморена и исцрпена у рату, Србија је желела да, поред Руса, понова ступи у борбу против Турака. Али и цар и руска влада препоручили су и кнезу Милану и његовој влади да чекају. Тек кад су Руси запали у тешкоће код Плевне, руска влада је затражила од Србије да нападне Турску. Србима је била потребна помоћ за ратну спрему и Руси су је дали. Припреме су текле споро, а ни код владе није било довољно одлучности, тако да је Србија ушла у рат тек по паду Плевне, тј. касније него што се очекивало (децембра 1877).

И покрај тога, улазак Србије у други рат био је од озбиљне користи Русији, јер су српске трупе знатно парализовале акцију левог крила турске војске, прекинувши везе између Ниша и Софије, и олакшале руским трупама продирање на југ.

Операције српске војске у том рату биле су много успешније, него у првом. Већ крајем децембра она је успела да освоји Пирот и Ниш, мало касније и Косово до Гиљана, а с друге стране земљиште до пред Самоков у тренутку кад је стигла вест о закључењу примирја између Руса и Турака.

[28] Депеша Новикова из Беча, од 24 марта. (Исто. стр. 335)
[29] Goriainow, спд., 323.

II

ОД ЗАКЉУЧЕЊА САНСТЕФАНСКОГ УГОВОРА ДО БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Извештај о условима мира које је генерал Игњатијев поставио Турцима у Једрену стигао је у Цариград 18 фебруара. Претседник турске владе саопштио их је строго поверљиво аустро-угарској амбасади. Бугарска би, по њима, обухватила готово целу Румелију, за Црну Гору тражило се знатно увећање, између осталога више лука, као напр. Улцињ и Бар. Србија би требало да буде увећана „за читаву једну покрајину“. Тражено је да ти услови буду потписани до 2 марта, имендана цара Александра. Претседник је изјавио да те услове Турска не може примити.[30]

Измене које су тражене тицале су се, углавном, „проширења Србије, која је, према захтеву Русије, била знатно увећана на југу и на истоку и која би, између осталога, имала да добије Видин и Адакале, затим географско увећање Бугарске и Црне Горе“.[31]

Сви турски министри сложили су се 4 марта у томе да се даљи опстанак Турске Царевине политички, финансиски и војнички не може сложити с тим условима, а нарочито због величине Румуније, Бугарске и Србије „која је увећана према југу са више од 500 квадратних миља“.[32]

Сутрадан је Зичију стигла молба Андрашија да му што пре достави аутентични текст закљученог уговора и да му ближе одреди „правац и границе увећане Србије“.[33]

Међутим, поводом обавештења о преговорима који су имали да отпочну међу зараћеним странама и ради уклањања сваког неспоразума, енглеска влада саопштила је кнезу Горчакову, још 14 јануара 1878 да, по њеном мишљењу, сваки уговор између Русије и Турске који би мењао одредбе Париског уговора и Лондонске конвенције од 1871 мора бити уговор целе Европе и да без споразума сила које су потписале те одредбе не може имати вредности. Кнез Горчаков је том приликом изјавио да ће питања која се тичу европских интереса бити поднета на претрес Великим силама.

[30] Шифр. тел. Зичија из Цариграда, 18 фебруара 1878. Но. 137 (St. A Wien.)
[31] Шифр. тел. истога од 21 фебруара 1878. Но. 145. (Исто.)
[32] Шифр. тел. истога од 4 марта. Но. 164. (Исто)
[33] Шифр. тел. Андрашија Зичију, од 5 марта. Но. 30. (Исто)

После таквих уверавања од стране Русије аустро-угарска влада је 3 фебруара предложила сазив европске конференције у Бечу ради споразума о изменама које би требало унети у међународне уговоре који су дотада уређивали Источно питање.[34]

Преговори између зараћених страна поведени су најпре у Казанлику; примирје и услови будућег уговора потписани су у Једрену 31 јануара 1878; а уговор о миру 3 марта у Сан-Стефану, у околини Цариграда.

Тим уговором Русија је повратила део Бесарабије који јој је био одузет Париским уговором од 1856. У накнаду за то Румунији је, поред признања независности, дат један део Добруџе (чл. 19). Србији је такођо призната независност и дато проширење територије с Нишем и околином и нешто земљишта према Косову и Новопазарском Санџаку. Црној Гори је призната независност и дато знатно проширење територије према Босни и Албанији, а на истоку до Лима. Босни и Херцеговини дата је аутономија и реформе које су Велике силе одредиле на Цариградској конференцији, с изменама које буду одређене узајамним споразумом између Русије, Турске и Аустро-Угарске.

Осим тога руска влада обећала је да ће острву Криту одмах дати органски устав од 1868 водећи рачуна о жељама које је изразило месно становништво. Сличан устав, прилагођен месним потребама, требало је да буде уведен у Епир, у Тесалију и у друге крајеве европске Турске за које овим уговором није предвиђено никакво административно уређење (чл. 18). У Јерменској Турска се обавезала да ће, у времену до повлачења руских трупа, увести реформе које захтевају месне потребе и бранити безбедност Јермена од Курда и Черкеза (чл. 19). Русија је пристала да опрости већи део ратне штете за уступак Батума, Арзахана, Карса и др. у Азији и санџака Тулче у Добруџи.

Мореузи и Дарданели отворени су, у време рата и у време мира, трговачким бродовима неутралних држава који долазе из руских пристаништа или одлазе у њих. (чл. 24).

Али најважнија одредба овога уговора је стварање велике бугарске државе. Она је подигнута на степен вазалне кнежевине и дата јој је огромна територија која се простирала између Црнога Мора, Дунава, Тимока, Шарпланине и реке Дрима, а на југу до Епира, Тесалије и Архипелага, изузев солунске области и Тракије.

Врховну власт имао је да врши у Бугарској царски руски комесар. По свршетку три године од времена увођења новога поретка, европске владе, ако то буде сматрано као нужно и ако се оне буду сложиле с Русијом и Турском, могу додати нарочите пуномоћнике руском царском комесару (чл. 7). До потпуног уређења домаће војске довољне за очување реда, безопасности и мира, један корпус руске војске, највише од педесет хиљада људи, требало је да остане у зе-

[34] Шифр. тел. Андрашија Зичију, од 27 марта. Но. 42. (Исто.)

мљи о њеном трошку, а војна окупација је ограничена на приближно трајање од две године (чл. 8).[35]

Узбуђење које је дотле владало нарочито у Аустро-Угарској и Енглеској појачано је знатно по објави одредаба Санстефанског уговора. У Бечу су налазили да се руска влада није држала споразума у Рајхштату и Будимпештанских конвенција од 1876—7. Стварањем Велике Бугарске Русија је, противно тим конвенцијама, стварала једну велику словенску државу. Тиме је Бугарска стављена у руску утицајну сферу, а не у аустро-угарску, што је, такође, било противно тим конвенцијама. Осим тога Русија је осигурала себи тековине за које су у уговорима (конвенцијама) с Аустро-Угарском Босна и Херцеговина биле еквивалент Бесарабије, Добруџе, Батума, Карса, Ардахана и Бајазида.

Сазнавши за негодовања која су одредбе уговора произвеле у Аустро-Угарској и Енглеској, руска влада је покушала да се с њима споразуме. Тако је Игњатијев стигао у Беч 26 марта у неочекиваној мисији.

Он је „понудио" бечкој влади Босну и Херцеговину у случају ако она буде пристала на остале одредбе Санстефанског уговора. Андраши му је одговорио да таква претежност Русије на Балканском Полуострву, каква је заснована у Сан-Стефану, може бити парализована само што већим проширењем интересне сфере Аустро-Угарске. Он је тражио да се Русија обавеже да ће заувек поштовати разграничења области под утицајем обе монархије. Тражио је да Русија пристане да у границама аустро-угарске сфере буде створена једна аутономна турска покрајина „Македонија" са Солуном као главним градом, са којим би под контролом аустриском била изграђена железничка веза док би царинска унија повезала западне балканске земље са привредним интересима Аустрије.[36]

Игњатијев је изјавио да није опуномоћен за тако опсежне споразуме и убрзо је отпутовао из Беча.

Андраши је одмах сутрадан овластио Зичија да може рећи Сафвет-паши да турска влада, „ако се у Бечу може рачунати на њену предусретљивост, не треба да страхује да ће се аустро-угарска влада упустити с Русијом ма у шта што би могло прејудицирати ситуацију на њену штету".[37]

Тих је дана аустро-угарска влада заузела коначан став према Санстефанском уговору. Она је од почетка сматрала да одредбе тога уговора нису обавезне за остале европске силе све дотле док о њима не дође до споразума између њих. Она је држала да територијално проширење Бугарске ставља у питање опстанак Турске Царевине у Европи. Била је склона да помогне да се границе Кнежевине Бугарске сведу на меру која одговара односима које је природа створила,

[35] Жигаревъ, сп. д., II. 176—8.
[36] G. Hanotaux, Histoire de la France contemporaine, IV, 341, Paris 1908.
[37] Шифр. тел. Андрашија Зичију, од 27 марта, Но. 42. (St. A. Wien).

да се њена западна граница повуче назад, бар до развођа сливова Струме и Вардара, у правцу Врање, и одатле дуж западне обале Мораве и да се територија Македоније, са источном границом од Пирота, у правцу острва Тасоса обезбеди као сталан посед Турске и, најпосле, да се заокругли Румелија од Црног Мора знатним делом који је додељен Бугарској и да тако да стварном поседу Турске видљив облик који ће јој омогућити концентрацију свих њених сила и трајан, независан опстанак.

Али, пре него што би приступила томе, она је желела да сазна какво држање заузима турска влада и да ли она специјално више полаже на то да задржи оно што јој уговор оставља, као напр. Босну и Херцеговину, или на смањење будуће Бугарске, на чему она намерава радити. Положај турских пограничних покрајина које додирују Аустро-Угарску изгледао је бечкој влади овако: По уговору приходе из Босне и Херцеговине требало би одузимати од турске владе, а устаници треба да се врате натраг као тријумфатори којима се утицајем руске силе има осигурати награда у облику оштете. Све силе, па и Аустро-Угарска, морале би захтевати од турске владе да у Босни и Херцеговини одмах изврши предлоге изнете на Цариградској конференцији, да се 230.000 бегунаца репатрирају на рачун турске владе, да им се подигну зграде за становање и да семе за сејање и да се уведу оне аграрне реформе које би учиниле крај томе да хришћани не могу имати поседе. Аустро-угарској влади било је потпуно јасно да би Турска могла извршити одредбе уговора само са најтежим жртвама, ако би уопште могла да их изврши.

Муслимани ће с аутономијом која им намеће само жртве бити незадовољни, а хришћани се неће дотле зауставити у својим захтевима на терену аграрне реформе док турски власници земље не буду потпуно експроприсани. Прва последица тога биће та што ће се хришћани који немају имања и бегунци који се враћају кућама подићи против муслимана који ће — збијени као клин између Србије и Црне Горе, спојени са средиштем царевине само војним друмом зависним од добре воље Бугарске, за турску владу бити као изгубљени.

Из тога би за Аустро-Угарску настало једно осетљиво словенско питање, а за Турску нове трзавице које би је морале довести до коначне пропасти. Ако би Аустро-Угарска хтела да отклони штетне последице по њену властиту територију од метежа који може избити на самој граници, онда јој не би остало другога пута него да поседне суседне турске територије. Турска влада се не сме оставити у двоумици да Аустро-Угарска може доћи у положај да то поседање изврши, у чему је не мисли спречавати ниједна сила нити ће је спречити. Од турске владе је зависило, дакле, да аустро-угарској влади онемогући да на тај начин заштити своје интересе. Али овој је стало до тога да Турску једним таквим кораком не ослаби још више и да не дође до антагонизма између њихових интереса који би аустро-угарску владу, и против њене воље, отерали у логор њених противника, — што не би

било корисно ни за Турску ни за Аустро-Угарску. У случају ако се она успротиви њеној акцији у том погледу, онемогућиће да Аустро-Угарска на конгресу ради на побољшању услова штетних по Турску, и нарочито на томе да непосредни посед територије који је Турској у Европи остао буде опсежно заокружен, да јој осигура трајност њеног господарства с оне стране Босфора. У том случају Аустро-Угарска ће бити принуђена да се ограничи на мере предострожности које се тичу њеног непосредног интереса и не би могла мислити даље на то да се противи коначном конституисању велике Бугарске иако је потпуно уверена да би она пресекла животне жиле Турске Царевине, чије би распадање тада било само питање времена. У том случају Аустро-Угарска би морала да се придружи онима који Европску Турску сматрају за изгубљену; не би јој остало ништа друго него да словенизирању Балканског Полуострва, које би услед тога настало, потражи противтежу у помагању несловенских елемената Грка и Албанаца, али у првом реду да оправда нужност заузимања Босне и Херцеговине.

Политика Аустро-Угарске према Турској била је, по мишљењу Андрашија, увек лојална и поштена; она није никад радила да поседне Босну докле год је изгледало могуће да је турска влада може задржати и у њој одржати ред и мир, те да никакви Аустро-Угарској непријатељски елементи не дођу до власти. Али њој је изгледало да тај посед није више сигуран и да под изговором аутономије неће настати умирење тих покрајина, него да ће их заузети Србија и Црна Гора. То би угрожавало и Аустро-Угарску агитацијом у унутрашњости, а нарочито би довело у питање сигурност поседа Далмације.

Андраши је наредио Зичију да турским државницима „без текстуелног саопштења, али с позивом на изричан налог своје владе", стави на знање да Турској остају само две алтернативе. Ако она остави Аустро-Угарској слободне руке да евентуално предузме у Босни и Херцеговини кораке које нађе за потребно за заштиту својих интереса, онда ће се она у току преговора на конгресу најозбиљније заузети да се Бугарска која се ствара и која угрожава опстанак Турске Царевине смањи, да се земљишту које остаје у непосредном поседу турске владе да опсежнији обим и да јој се осигура територијални континуитет и тиме пружи прилика да га трајно задржи. Али ако би она хтела место да штити срце царства да распе остатак својих снага на покушај да одржи привидност ауторитета у једној далекој пограничној покрајини, тај покушај ће бити не само узалудан, него ће Аустро-Угарска бити принуђена да припази само на осигурање својих властитих интереса, не водећи бриге о будућности Турске, чије би животне услове она сама ставила на коцку.

Достављајући Зичију та обавештења Андраши га је питао на крају да ли би у тој ствари могао бити употребљен генерал Клапка. Преко њега је раније турска влада нудила Босну Аустро-Угарској, али ова ту понуду није примила, јер је желела да одржи територијал-

ни интегритет Турске док буде наде да ће моћи да се извуче из неприлика које је окружавају. Сад, међутим, треба заштитити муслиманско становништво од потпуног истребљења и Монархију сачувати од појаве новог словенског питања које грози и Турској. Он је налазио да је час одлучан и препоручио је грофу Зичију да „ништа не остави непокушано да та гледишта учини приступачним турској влади".[38]

За случај да буде могао видети султана, наређено је Зичију да „на строго поверљив начин" истакне ово гледиште: „Аустро-Угарска влада не само да не сматра измену услова мира за искључену, него их је изречно условила. Територијално проширење и облик Бугарске доводи опстанак Турске у питање. На сваки начин заложићемо се за рестрикцију. Али пре него што би сав свој утицај заложили у том погледу морамо бити начисто с тим да ли ће нас Турска влада у томе помоћи и за тако заступање њених интереса имати одговарајућих обзира према нашим интересима". У исто време наређено му је да дода да у најскоријем времену очекује исцрпна упутства о томе.[39]

Да би појачала своју акцију у Цариграду, аустро-угарска влада послала је 29 марта тамо Венијамина Калаја у специјалној мисији и јавила Зичију да ће му он донети упутства.

На дан 1 априла Зичи је био примљен од султана. Он је поверљиво повео разговор о гледишту своје владе. Султан се изразио веома повољно о намери Андрашија да се заложи за смањење Бугарске и рекао је да ће турска влада за заступање њених интереса имати довољно обзира према интересима аустро-угарске владе. Када га је запитао на који би специјални начин могла турска влада послужити интересима Аустро-Угарске, Зичи је одговорио да задржава право да се о томе питању изјасни чим му буду стигла упутства и замолио је султана да тај разговор задржи у највећој тајности, а овај му је то обећао.

Аустро-угарски посланик добио је лично утисак да ће султан, упркос крајње неповољних прилика, узети у најозбиљније разматрање све предлоге и да ће се при доношењу одлуке руководити поглавито извештајима који ће у међувремену стизати о држању и намерама Енглеске.[40]

Према упутству од 28 марта Зичи је 6 априла енергично и исцрпно разговарао с претседником владе и Сафвет-пашом, министром иностраних послова. Обојица су изјавили да „предлог аустро-угарске владе мора бити темељно испитан". Претседник је у току разговора рекао да „турска влада придаје највећу важност омеђењу Бугарске до Балкана и да се у том погледу слаже са мишљењем многих влада, нарочито с аустро-угарском и енглеском од којих очекује одлучну акцију у том погледу".[41]

[38] Андраши Зичију 28 марта 1878. (Резервисано, St. A. Wien.)
[39] Шифр. тел. Андрашија Зичију, 31 марта, Но. 43. (Исто)
[40] Шифр. тел. Зичија Андрашију, 1 априла, Но 204. поверљиво (Исто)
[41] Шифр. тел. Зичија, 6 априла, Но. 213. Строго поверљиво.

Андраши је препоручио Зичију да изјави турској влади да ће се аустро-угарска влада заузети за смањење Бугарске и тражити да се муслиманима који тамо станују зајемче иста права и слободе као што се тражи, или ће се тражити, за хришћане у турским покрајинама. Осим тога он је имао да изјави да ће аустро-угарска влада у недостатку каквог другог повољног решења, бити принуђена да „са одобрењем конгреса" или без њега поседне Босну; да нарочито истакне да ће она видети свој задатак у томе да муслимане потпуно заштити како у њиховој вери тако и у њиховом поседу, што ће дати практичног доказа против оног што Русија за Бугарску тврди; да је остварљив миран заједнички живот између хришћана и муслимана и да благостање једних не подразумева угушивање или уништавање других. Успех примене тога начела био би од такве важности да би се оно преко локалних граница проширило по целој Турској. Расположење које влада у Европи против опстанка Турског Царства, а које се нарочито оснива на тврдњама о неподношљивости крста и полумесеца, било би тим примером обеснажено и постигла би се већа заштита његовог опстанка него европском контролом и мешањем. Он је полагао велику важност на тај аргуменат и молио је „да га и султану и његовим саветодавцима најубедљивије истакну". У исто време молио је да и он и Калај о намерама аустро-угарске владе „односно Бугарске и Босне задрже према њиховим колегама апсолутну резерву".[42]

Претседник турске владе разговарао је 8 априла са султаном и сутрадан је изјавио главном тумачу аустро-угарске амбасаде Коејеку да је, када га је султан запитао за мишљење, молио за одобрење да га изложи дан доцније пошто буде саслушао мишљење својих колега. Он је у разговору приметио да је комбинација аустро-угарске владе утолико опаснија што би Италија одмах тражила албанску обалу и специјално Скадар. Затим је додао да је смањење Бугарске стављено у изглед од стране Руса. Даље је упорно тврдио да је омеђавање Бугарске Балканом једна од главних тачака енглеског програма и да је у томе погледу добио од владе одлучна обећања. Сафвет-паша држао се врло резервисано, али није нимало оспоравао важност многих аустро-угарских побуда. Приметио је да је султан у почетку био веома изненађен и сматра да пре ма какве одлуке морају дати мишљење сви министри. Зичи је добио утисак да ће турска влада, после одржаног министарског савета, „саопштити поверљиво своје устезање према њиховом предлогу".[43]

Ради образложења аустро-угарских побуда Андраши је наредио Зичију да истакне да у питању Босне и Херцеговине Монархију не руководи никаква жеља за увећањима и да се анексија, као што то и сама турска влада може врло добро знати, у оба дела Монархије сматра само као један терет и да је непопуларна. Она хоће само да стане

[42] Шифр. тел. Андрашија Зичију, 7 априла. Но. 50. Поверљиво (Исто)
[43] Шифр. тел. Зичија Андрашију, 9 априла, Но. 216. (Исто.)

на пут панславистичкој акцији која се почела тамо осећати. Она не дели забринутост турске владе због Албаније. Чим Турска буде ослобођена дужности да у Босни и Херцеговини угушује вечита српска и црногорска бушкања, која ће одмах после мира опет почети, она ће лако моћи да одржи Албанију. Ако би, међутим, хтела сама да савлада све упорне елементе као што су српски, бугарски, грчки и албански, бојати се да неће бити у стању свој посед на свима странама да обезбеди. Што се тиче Италије, она не полаже никакво право на Албанију, а Аустро-Угарска не би дозволила талијанску окупацију. Противна је и свакон уступању приморских лука Црној Гори и жели да Турској очува трајан посед Албаније. Све вести о њеним аспирацијама на Албанију су теденциозне измишљотине.[44]

Андраши, који је поверљиво упознао Штолберга, немачког амбасадора у Бечу, с кораком који је учинио у погледу Босне, јавио је Зичију да је немачком амбасадору у Цариграду наређено да турској влади саветује да пристане на предлог.[45]

У том је Рајтерова агенција јавила из Пере да се између аустроугарског амбасадора и турске владе воде преговори о добровољном уступању двеју покрајина. Андраши је наредио да се та вест демантује; препоручио је Зичију да то исто учини и да саветује турској влади да и она то порекне ако буде о томе упитана.[46]

Међутим, предлог о Босни и Херцеговини изнет је на решавање у седници турске владе од 14 априла. Већина министара изјавила је своје негодовање. Изгледа да су се сви министри у томе сложили да је тај предлог уговорен са Русијом, да је приликом бављења Игњатијева у Бечу коначно утврђен и да значи исто што и подела Турске. Сутрадан је Сафвет-паша изјавио Зичију да су и он и претседник владе противни. Приметио је да турским државницима није допуштено да воде политику на основу будућих комбинација; да се ни султан нити ма која влада не би усудила да пристане на такав предлог; да би за решење таквог питања био потребан апел на велику народну скупштину која би га на сваки начин одлучно одбила и да, најпосле, један такав споразум не би ни у ком случају наишао на одобрење код великих сила.

Претседник Државног савета изразио је готово плаховито „да би један такав споразум био, може бити, целисходан у почетку кризе, али да је сада, после толиких губитака, влади немогуће да муслиманима наноси нов бол".

Сафвет-паша је обећао да ће све вести које би се јавиле, демантовати и захвалио је што то чини и аустро-угарско претставништво.[47,48]

Бизмарк се није сложио с тим што је гроф Зичи, без немачке помоћи, предузео код турске владе корак односно Босне и Херцеговине и пребацио је Ројсу, немачком амбасадору у Цариграду, што није поступио по упутствима аустро-угарског амбасадора.[49]

[44] Шифр. тел. Андрашија Зичију, 10 априла. Но. 53. (Исто.)
[45] Шифр. тел. истога истоме, 14 априла. Но. 60. (Исто.)
[46] Шифр. тел. истога истоме, 11 априла. Но. 56. Поверљиво. (Исто.)
[47,48] Шифр. тел. Зичија, 15 априла. Но. 231. Поверљиво. (Исто.)

У те дане пада израда једног Косјековог меморандума о подели Турске између Русије и Аустро-Угарске. Он је предложио два пута: 1) споразум с Русијом о подели Турске, с потпуним жртвовањем начела интегритета Турског Царства, и 2) комбинација на основу споразума с Русијом и с Турском на овај начин:

I. Напустити привремено према Турској босанску ствар, али помто се Аустро-Угарској резервише право да у случају потребе за осигурањем својих интереса те покрајине поседне, или

II. Обећати Турској да ће Аустро-Угарска израдити извесне измене услова уговора о миру ако јој она обећа задовољење свих трговинско-политичких захтева, као у погледу паробродарства, поште, царине, железнице итд. чије уређење само од ње зависи. После коначног уређења тих трговинско политичких ствари захтевати одмах од Русије да пристане на измене уговора обећане Турској и да остави искључиво Аустро-Угарској даље уређење односа Босне и Херцеговине с Турском, а нарочито да изјави турској влади да ће унапред пристати на све предлоге које ће Аустро-Угарска поднети у непосредним преговорима с Турском о изменама закључака Цариградске конференције (о којима је реч у Санстефанском уговору) о управи Босне и Херцеговине. Уз то би се имало радити на томе да се мере предострожности сједине у најширем опсегу закључака конференције, чиме би на најсигурнији начин било припремљено и олакшано коначно заузимање ових покрајина од стране Аустро-Угарске.

Међутим, тог истог дана, 18 априла, турски министарски савет одбио је једногласно аустро-угарски предлог.[50]

Сутрадан примио је султан Зичија. Султан му је овако саопштио своје гледиште на питање о Босни и Херцеговини: „У изјави аустриске владе да сматра да је Санстефански уговор, нарочито у погледу одређеног стварања једне проширене Бугарске, у несагласности с егзистенцијом и целином Турске, видимо нов доказ пријатељства и благонаклоног расположења бечког кабинета; исто задовољство изазвале су и изјаве дате органима штампе и у парламенту које су примљене к знању, према којима намера окупације Босне и Херцеговине није постојала. Утолико смо више били запрепашћени његовим предлозима и нисмо се могли отрести мисли да ли су се силе сагласиле о подели Турске. Обазирући се на негодовања народа, ми смо због много незнатнијих уступања области ратовали, то се у толико мање може уступити тако важна покрајина. Притом смо уверени да ово одбијање неће ништа изменити у пријатељским односима и у досадањој политици бечке владе која се заснива на заједници интереса.[51]

[49] Шифр. тел. Карољија, 17 априла, № 996/573 (Исто.)
[50] Шифр. тел. Зичија Андрашију, 18 априла Но. 236. (Исто.)
[51] Исти истоме, истог дана. Но. 241. (Исто.)

Бајст је учинио лорду Солзберију саопштење о Босни и Херцеговини које му је било наређено. Овај му је одговорио да Енглеска без икакве љубоморе сматра анексију као питање између Аустро-Угарске и Турске.[52] Сутрадан је додао да је Лејарду, амбасадору у Цариграду, издао наређење да се не меша у преговоре о Босни и Херцеговини и да их не омета.[53]

Вимпфен, аустро-угарски посланик у Паризу посетио је 2 маја Вадингтона, француског министра иностраних послова. Из његових излагања могао је министар разабрати да аустро-угарски улазак у Босну скоро претстоји; он му је дао на знање да сматра да је тај улазак последица засебне погодбе између Аустро-Угарске и Русије; рекао је да он не чини никакав приговор таквој једној окупацији, али да је ипак сматра као један даљи корак ка подели Турске и да му изгледа да би било желети да Монархија коначно заузимање Босне учини зависним од пристанка Европе, који ће једва бити у питању.

Он му је дакле рекао да је досада избегавао да се упушта у разговоре с кнезом Орловим о појединим члановима Санстефанског уговора, кад га је овај поводом тога испитивао. Руском амбасадору, и преко генерала Лефло-а и руској влади, изјавио је да француска влада неће моћи пристати да се Бугарска прошири све до Јегејског Мора и да се у Кавали оснује једна војна база. Додао је да би у том случају на конгресу одрекао свој потпис.[54]

Међутим, 8 маја је стигао у Беч одговор руске владе на Андрашијево саопштење. Тај одговор није водио никаквог рачуна о захтевима бечке владе: за земљиште између Србије и Црне Горе које је она тражила у интересу саобраћаја, руска влада је, и поред Санстефанског уговора, по коме је један део тога земљишта остао слободан, предлагала да се оно подели између Србије и Црне Горе, а у погледу неких унутарњих саобраћајних интереса упућивала је на преговоре са Србијом и Црном Гором. Исто тако одбила је и преговоре о присаједињењу приморске области до Бојане Црној Гори, наводећи да ова има да задржи стварно постигнуту тековину на Јадранском Мору. Напослетку је тражила да се Аустро-Угарска писмено изјасни да је солидарна са осталим одредбама Санстефанског уговора.

Извештавајући о томе Карољија, аустро-угарског амбасадора у Берлину, Андраши је додао да он то не може прихватити и да ће се чврсто држати свога гледишта. Додао је да полаже важност на то да Бизмарк, пре него што разговара са руским амбасадором у Лондону грофом Шуваловим, буде упознат са садржином аустро-угарских разговора са Русијом, како се руска влада, надајући се споразуму с Енглеском, не би осетила охрабреном да задржи једно гледиште које Аустро-Угарска никако не намерава прихватити.[55]

[52] Шифр. телегр. Бајста Андрашију, 24 априла. Но. 126. (Исто.)
[53] Шифр. телегр. Бајста Андрашију. 26 априла. Но. 128. (Исто.)
[54] Вимпфен Андрашију. 2 маја, Но. 15. (Исто).
[55] Шифр. тел. Андрашија Карољију, 9 маја. Но. 48. Поверљиво. (Исто)

Пошто је Зичи сматрао за корисно да се, у интересу бржег решавања босанског питања, турској влади поверљиво преда нацрт одговора који се на то односи, Андраши му је послао такав нацрт. На случај ако Савфет-паша зажели ма какве измене, да му се могу оставити одрешене руке у погледу увода и ближег образложења, али да полаже важност на то да углавном буде задржано формулисање које је у њему јасно и где је реч о аустро-угарској војној акцији, о трошковима које има да сноси и, напослетку, о чувању права турске владе.[56]

У босанској ствари настале су тада прилике које су, по мишљењу Андрашија, биле од великог значаја за просуђивање тога питања. Он је о томе известио амбасадора додајући важна упутства. Дознао је да се међу бегунцима за репатрирање налазе 6.000 устаника који служе под црногорском заставом. Повраћај мира и осигурање мирног пролаза под тим околностима захтевали би дуго времена, веће масе трупа и трошак од око пет милиона. Према томе немирном елементу Аустро-Угарска не би још имала гарантије да је циљ постигнут. Ако она само свој интерес узме у обзир, писао је он, онда је за њу пробитачније да сноси даље издржавање бегунаца до одлуке конгреса који ће узети на себе трошкове и одговорност за репатрирање, а тако исто и решење компликација турске владе које претстоје, али ће јој у сваком случају оставити да се заштити против штета од нових немира.

„Да је Аустро-Угарској, наставио је Андраши, стало до поседа под било каквим прихватљивим изговором, онда би требало да усвоји руски предлог. Али њој је стало да у исто време заштити своје интересе и интересе турске владе. Ми стога остајемо према Турској на ранијем гледишту да Бугарска мора бити смањена. Како ћемо то остварити, највише зависи од решења турске владе. Од руског одмеравања нема она ништа да очекује, напротив може даље напредовање Србије и Црне Горе створити нове чињенице којима се и ми као и турска влада морамо приклонити. Црна Гора, особито од Котора, не може се обухватити, јер она војнички влада нашом обалом и само се с босанске стране може држати у шаху. Турска влада нам може то омогућити. Ако нам то не буде учинила, онда ће наш заједнички рад с Енглеском у корист Турске бити знатно отежан, јер бисмо ми тада при нашем наступању имали против себе не само Русију него и Србију и Црну Гору и дошли бисмо у незгодан положај и према Турској.

„Ја схватам — додао је — да султан, с обзиром на јавно мњење, не може уступати једну покрајину; стога ми и не тражимо да се он одрекне Босне, не противимо се да он задржи своја суверена права. Може захтев за улазак наших трупа потећи од турске владе или да се она, чувајући своја права, задовољи тиме да коначно решење босанско-херцеговачког питања остави конгресу, не очекујући од нас претходну изјаву која би нас евентуално само довела на конгресу у

[56] Тел. Андрашија Зичију, 10 маја. Но. 91. (Исто.)

противречност. Настојте да султан упита Енглеску за савет. Ја знам из поверљивог извора да Енглеска, ако не буде питана, неће говорити, али да ће на непосредна питања одговорити у нашем смислу".

Саопштавајући то Зичију, Андраши му је препоручио да, уколико буде повода на конгресу, не иде ипак тако далеко да изјави да ће се аустро-угарска влада у сваком случају покорити решењу конгреса о Босни и Херцеговини.[57]

Зичи је 16 маја саопштио у поверењу горња обавештења енглеском амбасадору Лејарду. Овај је изјавио да се то саопштење у потпуности слаже с упутствима која је добио из Лондона; уверавао га је да ће све те предлоге најтоплије поткрепити код турске владе. Он је налазио да је то тражење правилно и прорекао му је сигуран успех. Руска намера да се и онај мали територијални делић између Србије и Црне Горе, који је остао после Санстефанског уговора, укине и да се то земљиште подели између те две земље, очевидно је изненадио Лејарда, који није још из Лондона добио никакво извешће о томе.[58]

Истога дана саопштио је Зичи у поверењу и исцрпно сва та обавештења и претседнику турске владе и Савфет-паши. Обојица су истакла велики значај сарадње обеју влада. Султан је у његову част приредио ручак и после њега је у дугом разговору, у присуству претседника владе и Савфет-паше, саслушао гледиште аустро-угарске владе, изјавио да је дубоко уверен у лојалност намера Андрашија и обећао је да ће његова влада тих дана узети ту ствар у претресање и саопштити му своју одлуку.[59]

Енглески амбасадор је преко свог тумача учинио корак код претседника владе Садик-паше у погледу Босне и Херцеговине. Он се у принципу потпуно сложио са аустро-угарским предлозима; само би, по његовом мишљењу, било апсолутно потребно да се пристанак турске владе држи у тајности чак и после уласка аустро-угарских трупа у Босну, пошто се турска влада нада свему од Руса, а нарочито страхује од препада на Цариград који није искључен ценећи по припремама на руским линијама које се налазе око престонице.[60]

Сутрадан је Зичи примио једну дужу „промеморију", у којој је Андраши изложио руској влади основицу за споразум између обеју влада и обавезао се да ће се Аустро-Угарска, у случају ако он буде прихваћен, обавезати написмено да ће бити солидарна с Русијом на дипломатском пољу у погледу осталих одредаба Санстефанског уговора. Поред предлога о ограничењу и уређењу Бугарске и Источне Румелије, ту се налазе и ови подаци о босанском питању:

„Аустро-Угарска ће имати право да окупира и да анектира Босну и Херцеговину. Пантљика земљишта између Србије и Црне Горе, које је очувана прелиминарним уговором, може бити придружена делом Црној Гори, делом Србији. У том случају једна мешовита комисија с два комесара, руским и аустриским, који ће служити као судије у случају спора, биће овлашћена да повуче границу између две кнежевине. Аустриски комесар истаћи ће гледиште своје владе у погледу гарантија које захтевају трговински интереси за слободан саобраћај железницом Митровица—Солун и с обзиром на њену евентуалну везу са железницама аустро-угарским преко Херцеговине и Босне. Аустро-Угарска биће слободна да закључи с обема кнежевинама трговинске и царинске споразуме које буде сматрала као погодне за очување својих интереса.

„Границе Црне Горе према Лиму остаће онакве као што су предвиђене у Санстефанском уговору, изузимајући какав каснији споразум. Она ће задржати део јадранског приморја освојеног оружјем. Аустро-Угарска влада биће слободна да с кнежевином закључи онакве царинске и трговинске конвенције које ће сматрати као потребне за своју трговинску сигурност. То важи и за Србију".[61]

У том тренутку вођени су на другој страни преговори о измирењу енглеско-руских интереса. Аустро-Угарска није мислила ништа предузети против тога. Постојала је бојазан да ће руска влада, пошто буде задовољила далекосежне захтеве Енглеске, запостављањем жеља Аустро-Угарске, заузети још безобзирније држање према овој. Пошто је цео свет приближавање Енглеске Русији приписивао посредовању Немачке, Андраши се бојао да ће један засебан договор, у коме би интереси Аустро-Угарске били запостављени, утицати на јавно мнење Монархије, у коме су се већ ширили неосновани гласови да је Немачка у споразуму са Русијом жртвовала њене интересе. Он је мислио да би се та неугодна ситуација могла поправити на два начина: да се Немачка већ тада у Берлину или касније на конгресу замоли да усвоји аустро-угарске захтеве, — а други би се начин састојао у томе да она утиче на Енглеску. Да не би од Русије сувише тражила, Аустро-Угарска је дотле одбијала енглески захтев да се изјасни за смањење Бугарске до линије Балкана, али је у последње време изјавила да је спремна за споразум о одвајању Бугарске од Јегејског Мора ако се Енглеска заузме за аустро-угарске захтеве. Солзбери је изјавио да ће Енглеска пристати на анексију Босне „без љубоморе" и да неће ништа против тога предузимати. Међутим, по Андрашијевом мишљењу, било би од највећег значаја да енглеска влада позитиван савет у корист аустро-угарског предлога поткрепи захтевом исте вредности, а то је смањење Бугарске. Када би Бизмарк хтео да утиче на Енглеску у корист усвајања аустро-угарских предлога, и то нарочито предлога о Босни, онда би његова реч пала на плодно земљиште, јер је Енглеска најзад напустила традиционално неповере-

[57] Шифр. тел. Андрашија Зичију, од 14 маја. Бр. 76. Поверљиво (Исто).
[58] Шифр. тел. Зичија Андрашију, од 16 маја. Но. 286. (Исто.)
[59] Шифр. тел. Зичија Андрашију, 16 маја. Но. 285. (Исто.)
[60] Шифр. тел. истога истоме, 16 маја. Но. 288. Поверљиво. (Исто.)

[61] Promemoria, Ad. Depesche nach Constantinopel 17-V-1878, (Isto, Varia Turquie).

ње према немачким саветима. Андраши је препоручио амбасадору Карољију да та обавештења што пре достави Бизмарку.[62]

Бојазан турске владе од препада на Цариград од стране руске војске изгледала је Андрашију безразложна. При тадањем држању Аустро-Угарске и Енглеске, Русија по његовом мишљењу, не би смела ни помислити на тако што. Он је налазио да велики везир има право што руска обећања у погледу уступака односно Бугарске не схвата озбиљно. Само кад би Аустро-Угарска и Енглеска одлучно то затражиле могло би се очекивати попуштање Русије. Ако се то деси, онда је унапред предвиђао да ће Русија оно што јој буде одузето претставити у Цариграду као драговољан уступак и то ће испод жита искористити код турске владе да спречи улазак Аустро-Угарске у Босну. Али чак ни попуштања у погледу Бугарске не би ствар ништа изменила. Русија би у том случају утолико упорније захтевала проширење Црне Горе ка приморју и Бојани, које је одређено у Сан Стефану, против кога се Аустро-Угарска отворено бори. У случају да се Црна Гора на тај начин приближи Албанији, Андраши је био уверен да ће Турци, приликом првог покрета, према независној Бугарској и увећаној Црној Гори и Србији, изгубити не само Босну, него и Албанију и да ће, штавише, цео њен посед у Европи, а тиме и Цариград, доћи у питање. Међутим, проширење Црне Горе до Бојане Турска не може спречити и конгрес можда неће против тога бити. То ће стварно моћи да спречи само Аустро-Угарска ако буде посела земљиште између Србије и Црне Горе.

Андраши је налазио да турска влада треба то да има на уму. „Наше би поступање било сасвим друкчије — писао је он Зичију — кад не бисмо против Турака хтели радити de bonne foi. Ми бисмо сачекали конгрес, па бисмо на њему, с обзиром на немире који из Босне грозе и нама и европском миру, захтевали право окупације у случају ако мир буде нарушен. Овакво право окупације једне веће области није ништа ново. Швајцарска је у своје време на конгресу то постигла против Савоје, а Аустро-Угарска у погледу Фераре и Пјаченце. У исто време могли бисмо то постићи увођењем тих земаља у наше царинско подручје ради спречавања кријумчарења и осигурања наших саобраћајних веза. Том приликом турској влади би остале жртве репатрирања и аграрних реформа, док би нас Европа овластила за евентуални улазак. Кад се ми овом погоднијом и јефтинијом ситуацијом не користимо, турска влада може видети да није у питању неки изговор за улазак, него заштита битних интереса који су заједнички и нама и Турској.[63]

Међутим, државни секретар фон Билов саопштио је 18 маја Карољију да немачка влада, у погледу интереса Аустро-Угарске гаји не само најлепше жеље, него да је вољна предузети све што је потребно. Што се тиче руских предлога, он му је поверио да је руској вла-

[62] Шифр. тел. Андрашија Карољију у Берлин, 17 маја Но. 49 (Исто.)
[63] Шифр. тел. Андрашија Зичију, 18 маја. Но. 77. Поверљиво. (Исто.)

ди, која је поново тражила да их Немачка помогне у Бечу, одговорено да се Немачка не може том тражењу одазвати, утолико пре што је аустро-угарска влада већ заузела одлучан став према дотичним захтевима и да би, да је раније била питана, имала да учини извесне замерке руском предлогу.[64]

После разговора са султаном о Босни и Херцеговини, Садик-паша је 19 маја посетио Зичија. Овај му је том приликом саопштио све податке и аргументе које је дан раније примио од Андрашија. Турски државник је делио султаново мишљење да са пуним поверењем може рачунати на лојалност Аустро-Угарске, слагао се са предлогом о уласку њених трупа у те покрајине, увиђао је да постоји потреба да турска влада позове Монархију на тај корак и био је спреман да тај позив упути у облику једне ноте. Како је Зичи предвиђао потребу тога, он је израдио један нацрт ноте и предао га је Садик-паши с примедбом да придаје нарочити значај томе да став који се односи на султанове прерогативе има да остане неизмењен. Садик-паша је обећао одлуку у року од неколико дана. У ту ствар били су посвећени, поред султана и претседника владе, још и министар иностраних послова; султан је молио да се о томе ни једном другом министру ништа не помиње.[65]

Већ сутрадан Зичи је јавио својој влади да ће му Садик-паша за дан-два послати нацрт ноте с позивом да уђу трупе; да ће јој бити приложен и нацрт споразума с резервама о султановим прерогативима, с назначењем да је циљ уласка трупа повраћај мира у тим покрајинама и давање могућности за једну аустро-угарску акцију против Србије и Црне Горе и уређење локалних питања која би потицала из војне окупације од стране војних команданата обеју страна. Садик-паша га је чак молио да све текстове одмах телеграфише Андрашију, уверен да ће му они бити по вољи. Према извештајима које је добила турска влада, Русија је била послала Црној Гори „неколико милиона рубаља".[66]

Од интереса је да је Бизмарк тих дана, поред обећања да ће се заузети за остварење жеље аустро-угарске владе, рекао „да неће бити баш тако лако да се турска влада придобије за анексију Босне од стране Аустро-Угарске".[67]

Влада бечка и пештанска нису се слагале у мишљењу о тим предлозима. Претседник угарске владе Тиса сматрао је не само анексију него и окупацију Босне и Херцеговине као штетне по Аустро-Угарску. Он је то 22 маја отворено саопштио Андрашију. По његовом уверењу, окупација се могла правдати само у случају ако буде дошла као општа акција против освајања Русије и њеног ширења. Ако ипак дође до тога корака, он се може предузети само онда ако се

[64] Шифр. тел. Карољија Андрашију, 18 маја, Но. 77. (Исто.)
[65] Шифр. тел. Зичија Андрашију, 19 маја. Но. 293. (Исто.)
[66] Шифр. тел. истога истоме, 20 маја. Но. 296. (Исто.)
[67] Шифр. тел. Карољија Андрашију, 20 маја. Но. 60 (Исто.)

спречавање извршења услова Санстефанског уговора и то односно целог Балканског полуострва, отворено истакне као циљ коме има да се тежи и ако се акција почне изводити и у другим правцима и на тај начин докаже да није повод тајно заузимање поседа ни подела турске државе или паравнање око плена, него нова стварања која иду против интереса Аустро-Угарске и која није било могуће на други начин спречити.[68]

Андраши му је одговорио да је био веома изненађен што је он поседању Босне и Херцеговине, извршеном чак и са пристанком турске владе, приписао својство „једне насилне акције". Он га је уверавао да је такво схватање у противности са чињеницама, да је намеравани корак у најтешњој вези с општим мерама владе за сузбијање руског ширења и да он не може одобрити гледиште да би поседање Босне и Херцеговине претстављало једнострану акцију и решење кризе за којим се тежи.[69]

„Међутим, турска влада је упутила Зичију 24 маја једну ноту у којој се каже да саопштења која је он њој доставио и подаци који су јој дати непосредно не остављају више сумње о томе да освајачке тежње Србије и Црне Горе расту и стварају опасност која прети не само околним покрајинама Турске Царевине него и интереси граничних делова Монархије. Појачање наоружања тих кнежевина и држање које су заузеле даје храбрости устаницима босанским и херцеговачким и претставља претњу с те стране безбедности тих покрајина у тренутку кад је највећи интерес Турске, а тако исто и суседне силе, да тамо буде што пре повраћен ред и мир.

„Обавезна да посвети знатну снагу одбрани територија од капиталне важности, турска влада учинила је ипак све што је зависило од ње да спречи захватање туђе имовине од стране тих кнежевина и да очува, колико је могуће, безбедност становника Босне и Херцеговине и интересе који су у њима заложени. Али турска влада у положају који су јој догађаји створили, морала је поклонити највећу пажњу активној сарадњи с аустро-угарском владом у циљу да осигура од сваке повреде суверена права Његовог Царског Величанства султана у покрајинама Босни и Херцеговини. Познајући осећаје пријатељства и доброг суседства којима је аустро-угарска влада надахнута према њему и ослањајући се на солидарност интереса обеју држава, Блистателна Порта је убеђена да може рачунати на искрену помоћ коју ће наћи код ње. У томе реду мисли улазак аустро-угарских трупа у Босну и Херцеговину, да тамо привремено заузму извесне стратегиске тачке претставља најуспешније сретство за отклањање опасности од несигурног положаја Блистателне Порте; она мисли да је дужност обеју влада да утврде нарочите мере и начин акције који буде сматран као најпогоднији и који ће најбоље одговарати жељама обеју

[68] Тиса Андрашију, 22 маја. 825/М.Е. (Исто.)
[69] Препис ноте претседнику Тиси, од 26 маја. (Исто.)

држава и да изречно захтевају да мере које ће се предузети неће моћи да штете ни у чему суверена права Његовог Величанства султана".[70]

Четири дана касније добио је Зичи од једног Садик-пашиног повереника пројекат конвенције коју би требало закључити. Тај пројекат, у преводу гласио је овако:

„Његово Величанство султан и Његово Величанство аустриски цар, убеђени да положај створен пројектованим увећањем Србије и Црне Горе и тежњама за захватање туђе имовине које су те кнежевине манифестовале, претставља озбиљну опасност за целу европску Турску, и нарочито за покрајине Босну и Херцеговину; да исто тако озбиљне, ако не непосредније, опасности отуд потичу такође за граничне покрајине Аустро-Угарске Царевине и да је потребно гарантовати пре свега против покушаја нереда и напада који се могу десити у тим покрајинама, споразумели су се о потреби да израде један интимнији споразум између обеју влада ради очувања од сваке повреде солидарности интереса који у том погледу постоје.

„У том циљу, пошто је Њ. В. цар аустриски изјавио да је готов да сарађује чак изашиљањем једне оружане силе у покрајине Босну и Херцеговину, ако се потреба за то буде указала, и Њ. В. султан, надахнут пуним и потпуним поверењем у искреност осећања која су показали Њ. В. цар и влада Аустро-Угарске у корист свега што може допринети благостању и очувању Турске Царевине, одлучио је, с обзиром на могуће случајеве, да то питање још сад уреди једном нарочитом конвенцијом.

„Ради тога Њ. В. су наименовали итд.

„Чл. 1. Аустро-угарске оружане снаге које ће ући у Босну и Херцеговину неће изнети више од — хиљада људи свих родова оружја, од којих ће — хиљада ући итд. Ако се укаже потреба тај ће број моћи да буде увећан по пристанку обе високе уговорачке стране.

Чл. 2. — Трупе ће бити концентрисане на границама Србије и Црне Горе и на местима која главни команданти буду одредили по њиховом претходном споразуму.

Чл. 3. — Да би дали аустро-угарским трупама, приликом њиховог уласка и за време њихова бављења на турској територији, олакшице за набавку намирница и других потреба биће придодат главној команди један или више комесара турске владе с којима ће се команданти различних корпуса споразумевати о свему што ће им бити потребно у намирницама, транспортима итд. Исплата свих тих набавки вршиће војне касе на лицу места.

Чл. 4. — Војне власти аустро-угарске уздржаће се од сваког мешања у управу, полицију, правду, финансије, а тако и у друге струке јавне управе, које ће остати искључиво у рукама турских власти. У местима кроз која аустро-угарске трупе буду прошле или у којима буду становале оне неће вршити никакву судску власт нити ће се ме-

[70] Шифр. тел. Зичи Андрашију, 24 маја. Но. 304. (Исто).

шати у однос између становника и турских власти. Легални положај аустро-угарских поданика у истим местима остаће исти као и раније. Сукобе који би се могли десити између лица која припадају аустро-угарској војсци и војника или других турских поданика расправљаће специјална мешовита комисија.

Чл. 5. — За време бављења аустро-угарске војске у Босни и Херцеговини војне снаге обеју држава биће дужне да се узајамно помажу. Комбиноване акције обе војске вршиће се одлукама оба главна команданта.

Чл. 6. — Аустро-угарска влада се обавезује да чак и оружјем спречи да ниједну тачку коју сад заузимају турске трупе или које се налазе стварно у поседу или управи турској не заузму Срби ни Црногорци.

Чл. 7. — У случајевима у којима више војне власти не буду могле да се сложе одложити сваку одлуку док не буду реферисали својим владама.

Чл. 8. — Ако једна важнија акција буде касније потребна, обе владе, пошто се буду споразумеле, послаће без одлагања упутства својим војним командантима.

Чл. 9. — Чим ненормална ситуација која је мотивисала улазак аустриских трупа буде престала и чим одржавању реда и мира у покрајинама Босни и Херцеговини не буде више ништа сметало висока Порта ће о томе известити Ц. и К. владу која ће, са своје стране, без одлагања наредити својим трупама да се повуку преко границе.

Чл. 10. — Ова ће конвенција бити ратификована и ратификација ће бити размењена у року од —— дана и горње одредбе постати извршне и обавезне за обе уговорачке стране, чим оне буду констатовале хитност.[71]

Иако му је повереник тај пројекат предао изричито „као пројекат“ с молбом да га Андрашију само у изводу достави, Зичи је „против те форме и тенденције“ учинио резерву у смислу ранијих упутстава и цео пројекат је упутио Андрашију као извештај.

Андраши је нашао да је тај предлог, коме је дат карактер једне заједничке мере против Србије и Црне Горе, једно турско лукавство и није га хтео одобрити. Тога мишљења био је и немачки амбасадор у Бечу Штолберг. Он је Андрашију приметио да, према дотадањем држању турске владе, није искључена опасност да ће она на конгресу правити тешкоће у питању окупације. Андраши је с прилично поуздања одговорио да му је осигуран пристанак Немачке, Енглеске и Француске и да ће моћи рачунати и на пристанак Русије с обзиром на решење питања о Бесарабији, али је затим упитао амбасадора да ли по његовом мишљењу не би било боље пустити трупе да раније уђу у Босну. Овај му на то питање није био у стању одговорити; само

[71] Шифр. тел. Зичија Андрашију, од 29 маја. Но 312. (Исто)

је сматрао за потребно да му скрене пажњу на тешкоће које се могу очекивати према извештајима из Цариграда.[72]

Против услова које је истакла Енглеска устала је Русија. Она је пристала да конгресу изнесе на решење само питања која се тичу интереса Европе. Та супротност између Енглеске и Русије постала је тако оштра да међу њима умало није дошло до заплета. Најпосле немачка влада успела је да их измири, тако да су Русији, у извесној мери, признати резултати рата и уједно с тим задовољени су захтеви Енглеске. Руско-енглески споразум постигнут је 30 маја 1878.

По том уговору Русија је примила захтев Енглеске да се обим Бугарске ограничи до Балкана и да се Турској остави Источна Румелија; Енглеска је пристала да Русији припадну Батум, јерменске области и Бесарабија, а у замену за ову последњу покрајину Румунији је уступљена Добруџа.

У време када су ти преговори вођени, енглеска дипломатија настала је да Турцима предочи опасност која им прети од Русије у Азији и, после извесних напора, успела је да их склони на закључење одбранбеног савеза с Енглеском. Конвенцијом која је потписана 4 јуна Енглеска се обавезала да ће помоћи Турску свом својом оружаном силом ако Русија буде покушала да завлада ма којим делом турскога земљишта у Азији. У замену Турска је одобрила Енглеској да острво Кипар окупира и да њиме управља. Осим тога султан је обећао да ће увести неопходне реформе, по којима је касније требало да се постигне споразум између обе државе у циљу преуређења управе, како над хришћанским тако и над другим поданицима турске владе у азиским покрајинама.[73]

Још априла 1877 Енглези су, чим су чули да су Руси почели своје ратне операције на Балканском Полуострву, покушали да се приближе и Андрашију и предложили су споразум за случај да њихови заједнички интереси буду угрожени. Андраши се држао резервисано, јер је сматрао да се таква погађања не слажу са обавезама датим Русији (Будимпештанском конвенцијом од 15 јануара 1877). Иако су равне одредбе Санстефанског уговора биле противне Рајхштатској и Будимпештанској конвенцији, Андраши се задовољио тиме да пред отварање Берлинског конгреса (4 јуна), закључи с Енглеском један споразум који је Аустро-Угарској обезбедио њену помоћ за остварење користи већ признатих од стране Русије. Тим споразумом Енглеска се обавезала да ће порадити да граница кнежевине Бугарске не пређе на југу и југо-западу преко линије које иде од врхова Балкана до реке Мораве, да Руси не остану дуже у Бугарској од шест

[72] Штолберг државном секретару Билову, 28 маја 1878, Но 147. Строго поверљиво (Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1919 Св. II, Но 435, стр. 342.)

[73] Жигаревъ, сп. д., II, 187.

месеци и да ће потпомоћи сваки предлог о Босни и Херцеговини који би Аустро-Угарска изнела пред конгрес.[74]

Важно је да се у исто време и Бизмарк изразио повољно о наворима и расположењу Шувалова у погледу задовољења аустро-угарских интереса. У очима немачког канцелара није било више сумње да ће конгрес морати да уступи Аустро-Угарској Босну и Херцеговину до Митровице. Он се само бојао озбиљне опозиције од стране Русије у погледу Црне Горе, нарочито у питању Бара.[75]

Тих дана су пуномоћници Великих сила и других заинтересованих држава имали да се спреме за путовање у Берлин где је контрес ускоро имао да почне рад.

Андраши је тамо стигао 12 јуна. Отишао је најпре Бизмарку и „нашао га у добром расположењу према Аустро-Угарској." Кнез му је одмах рекао да ће бити тешко наћи форму за решење питања о Босни и Херцеговини из разлога што Аустро-Угарска није створила fait accompli, тј. што није војском посела те покрајине а и због тога што ће Турска и Италија правити тешкоће решењу тога питања.

Сматрао је да Санстефански уговор не бе требало претресати редом по члановима, него по важности питања, и обећао је да ће то предложити. Андраши је предложио да се првих неколико дана остави пуномоћницима да се „без протокола и публицитета" могу споразумевати о свима питањима.[76]

Истога дана Андраши је посетио и Горчакова. Руски канцелар му је казао да „никад није био за Санстефански уговор, него да је био мишљења да треба остати само при основицама за уговор (bases de la paix) па после тражити споразум са Европом". Фразирао је о томе како Аустро-Угарска и Русија треба да се споразумеју и, прешавши на Босну, изјавио је „да ће Русија у том питању гласати за Аустро-Угарску".[77]

[74] Уговор између Аустро-Угарске и Велике Британије, од 4 јуна о држању на (претстојећем) Берлинском конгресу. (Исто.)
[75] Шифр. тел. Карољија Андрашију, 6 јуна. Но. 65. (St. A. Wien.)
[76] Тел. Андрашија аустриском цару, од 12 јуна 1878, Но 8033/470. (Исто)
[77] Исто.

III

ПРЕГОВОРИ НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ

Пуномоћници великих сила састали су се 13 јуна у Берлину под Бизмарковим претседништвом. Конгрес је тога дана само отворен, а члановима је остављено да ступе у додир и да у поверењу претресају разна питања.

Истога дана увече Шувалов је посетио Андрашија. Одмах му је
изјавио да је сматрао као први и најважнији задатак да се с њим обја-
сни о Бару (Antivari), тој, по његовим речима, „црној тачки између
Русије и Аустро-Угарске". Андраши је истакао да Аустро-Угарска
мора имати Босну и Херцеговину заједно са уским пределом (enclave)
између Србије и Црне Горе. Шувалов је одговорио да то „потпуно
поима", али је нагласио велику важност која се с руске стране
придаје повољном решењу питања о Бару и да би било право
да у том погледу Црна Гора не буде остављена сасвим незадо-
вољена. Андраши му је тада скренуо пажњу на то да станов-
ништво тога краја, а и разна албанска племена на југу Црне
Горе, не пристају на уједињење са кнежевином и да су стигле
у Беч разне молбе у том смислу. Нагласио је трговачку важност
Бара „као скадарског пристаништа и као саобраћајног пролаза
за северну Албанију", и у исти мах незгоду коју за Аустро-Угар-
ску претставља присаједињење тога пристаништа и дела његове
обале Црној Гори „са гледишта општих поморских интереса". Као
крајње уступке обележио је сједињење Бара и одговарајућег дела
обале са Црном Гором под условом „да област од Спича ограничена
линијом која полази од крајњег јужног врха тадање црногорске гра-
нице ка мору, можда од утврђења с узане стране или Punta Rotce,
припадне Далмацији и да нова јужна граница Црне Горе на тој стра-
ни буде повучена отприлике од средине Скадарског Језера, можда
преко Лисин-Врха ка морској обали, тако да Улцињ не припадне Цр-
ној Гори. Осим тога обадве обале Бојане морале би остати под тур-
ском влашћу, а пловидба на тој реци остала би слободна Црној Гори.
Најзад, ново црногорско пристаниште морало би остати затворено за
све стране ратне бродове и никаква се утврђења на обали не би сме-
ла подизати ни одржавати. Пошто Црна Гора не би имала да држи
ратне бродове, морало би се дати право Аустро-Угарској да на црно-
горској морској граници, тј. у пристаништу Бару, стационирају њене

лађе стражаре, које би једино биле овлашћене да у овој области врше поморску и санитетско-полициску службу. Црна Гора морала би се обавезати да своје законодавство доведе у сагласност са свима законима и уредбама које важе на аустро-угарској обали и да га стварно примењује. Напослетку Црна Гора би морала дати Аустро-Угарској право да од њене границе преко црногорске области у Албанију (Скадар) просече пут, евентуално једну железницу, којом би њен сувоземни саобраћај с Албанијом могао бити вршен сасвим слободно без икаквих препрека.

Шувалов није крио да се аустро-угарским предлозима на конгресу мора противити, али је веровао да би ствар могла најбоље бити свршена ако се конгрес начелно буде изјаснио да пристаниште Бар са означеним територијалним ограничењем има да припадне Црној Гори, а да се затим тражи од ње обавеза да ће се о условима тога уступка, с обзиром на изложено гледиште, споразумети с Аустро-Угарском.

Андрашију је изгледало да се Шувалов потпуно сложио с Енглезима и то тако да трибутарна Бугарска кнежевина обухвати некадањи дунавски вилајет, са софиским санџаком. Одатле би се аутономна бугарска покрајина граничила на западу линијом Врање—Орфано коју је Аустро-Угарска предложила, тако да Македонија највећим делом буде искључена из сваке бугарске организације. Тиме би интереси Аустро-Угарске, по мишљењу Андрашија, с погледом на слободно држање вардарске долине, били осигурани.

Изгледало му је да Енглеска настоји да та покрајина буде на известан начин опкољена са севера турским утврђењима балканских пролаза против кнежевине Бугарске, а тако исто и на јужној и западној граници војним мерама турске владе. Међутим, Шувалов је био решен да то одлучно одбије.

По његовим речима, руски пуномоћници ће, како према Енглеској тако и према Аустро-Угарској, у свима питањима у којима су склони да попусте, најпре дати јак отпор и водити полемику, па тек на крају чинити уступке.

На питање Андрашија да ли с Горчаковим може тако отворено говорити, Шувалов је врло живо одговорио да то не треба да чини. „Старац је — рекао је — врло уображен и сујетан и он би све покварио".

Што се тиче Босне и Херцеговине, Шувалов је рекао да му његова упутства налажу да се Аустро-Угарској у тој ствари не противи, али да се за њу и не залаже.[76]

Турски пуномоћници, који су стигли у Берлин 13 јуна увече, јавили су се сутрадан Бизмарку, претседнику конгреса. „Ви ћете — рекао им је он — наћи код мене више искрености него код кога другога. Ја од вас нећу крити ситуацију. Ако Ви мислите да се конгрес

[76] Извештај Андрашијев, од 14 јуна 1878. 4. (Исто.)

састао ради Турске, разуверите се. Санстефански уговор остао би онакав какав је закључен између Турске и Русије да није дирнуо у извесне интересе европске. Силе су се ради уређења тих интереса састале на конгресу, чијег сам се претседништва примио. Могућно је, и чак је природно, да ће у уређењу тешкоћа строгост извесних одредаба Санстефанског уговора бити ублажена; ви ћете се њима у тој мери користити. Али ако будете хтели ићи преко тога, нећете успети, јер, још једанпут, берлински конгрес не састаје се ради Турске. Има султанових поданика који мисле да би у том случају више вредело почети рат или продужити га. Али они се такође варају. Пре свега ја не знам да ли би отпор Турске могао изазвати рат између сила или између извесних од њих. Ако би се то десило, не би било већега зла за Турску. Санстефански уговор је дубоко осакатио Турску Царевину, али ју је оставио у животу. Конгрес ће неминовно умерити строгост тога уговора. Међутим ако плане један европски рат резултат би био сасвим несрећан по султана који ипак остаје данас један велики независан владалац. Један европски рат могао би бити користан за једну силу, штетан за другу. Извесно је да би Турска у њему нашла пропаст".[77]

Цар је с великим задовољством примио извештај Андрашија о његовом разговору са Шуваловим и одобрио је потпуно његово држање. Налазио је само да гранична линија између Црне Горе и Аустро-Угарске треба да буде утврђена на конгресу.[78]

Андраши је тога дана разговарао и са Биконсфилдом, првим енглеским пуномоћником, и са првим францускимпуномоћником Вадингтоном. Обојица су делили његово мишљење да у покрајинама које Турској остају треба да буде сачуван њен политички и војни суверенитет, уколико то допусти сигурност хришћана, али да се она мора решити на жртву оних покрајина које није у стању да одржи. Осим тога, Солзбери, други енглески пуномоћник, изјавио је да ће помагати Аустро-Угарску у питању о Босни и Херцеговини, а Вадингтон и Корти, први талијански пуномоћник, рекли су да неће бити противни.

Пошто је Андрашију изгледало да турски пуномоћници немају довољних упутстава, јер су говорили о „заједничком поседању Босне и Херцеговине", он је узео на себе да им набави шира упутства позивајући се на услуге које Аустро-Угарска чини Турској у питању о Бугарској.[79]

Још 16 јуна, пре него што су присуствовали и једној седници конгреса, турски пуномоћници јавили су у Цариград да је питање о Босни и Херцеговини већ решено у глави аустријских и енглеских пуномоћника. Они су знали да не могу рачунати на Француску и на

[77] Bertrand Bareilles, Le rapport secret sur le Congrès de Berlin par Caratheodory pacha, Paris 1919, стр. 75—77.

[78] Царев одговор Андрашију, од 15 јуна. (St. A. Wien)

[79] Шифр. телегр. Андрашија Цару, од 18 јуна. (Исто.)

Италију, да Немачка одобрава све планове Аустро-Угарске и да се Русија неће томе противити и тражили су од своје владе хитна упутства. Пошто их је друга седница конгреса ставила у могућност да процене опште тежње сила на конгресу, они су нашли да ништа не може омести окупацију и да је најбоље споразумети се пре одлуке конгреса. Ради тога они су 18 јуна предложили својој влади један план споразума са Аустро-Угарском узевши за основицу мисао о савезу за одлучну одбрану Румелије, упутили су Порти овај телеграм: „Обећати Аустријанцима да ће им се оставити да окупирају неколико округа на далматинској граници тако да бар половина Босне остане нама под условом да се у накнаду за то Аустрија обавеже уговором: 1) Да Црна Гора неће добити ништа према Албанији ни према Србији; 2) Да ће уступци који имају да се учине Србији бити знатно смањени, тако да наш саобраћај с нашим поседима у Босни буде потпуно обезбеђен; 3) Да остатак европске Турске и острва чине једну компактну целину непосредно и апсолутно подложну власти турске владе, без компликација аутономије и да се њом управља по једнаком систему закона о вилајетима".

Сутрадан, они су примили телеграм којим их је њихова влада известила да је Зичи молио великог везира да нареди турским пуномоћницима да се на конгресу не одупиру предлогу за окупацију који ће Аустро-Угарска поднети споразумно с Енглеском и Немачком. Дан касније примили су текст предлога који су имали да поднесу Андрашију и који је гласио: „Покрајина Босна остаје цела. Разуме се да треба почети уступањем малог дела Херцеговине, па ако претензије буду веће, повећати уступак увек према Херцеговини.

„У накнаду за то Аустрија ће се уговором обвезати: 1) да Црна Гора неће добити ништа према Албанији нити према Србији; 2) да ће уступци који ће се учинити Србији бити знатно смањени, тако да саобраћај с нашим поседима у Босни буде потпуно осигуран; 3) да остали део европске Турске и острвља чини једну компактну целину, непосредно и апсолутно стављену под власт турске владе, без компликација аутономије, да се њима управља по једноликом систему закона о вилајетима".[80]

Сутрадан (21) имао је Андраши разговор са Каратеодори-пашом. Он му је објаснио да Аустро-Угарска и Енглеска хоће Турској да обезбеде погодну линију на Балкану и да аутономној покрајини Румелији створе такве војне услове који ће турској влади олакшати држање те покрајине, нарочито у погледу одбијања напада споља. Казао му је да Турска има да захвали Аустро-Угарској што су јој њеним заузимањем враћене драгоцене земље у једренском и солунском вилајету и што Турцима остају вилајетске власти без уплитања странаца, те се тиме даје доказ да су ти делови Турске у Европи способни за живот.

[80] B. Bareilles, оп.д., Стр. 133—136.

Али он му је у исто време изјавио „да је Аустро-Угарска решена на окупацију Босне и Херцеговине и да је никаква сила не може од тога задржати. Ако се Турска том плану буде одупрла, онда ће окупација имати изглед аустриско-руског савеза, што он не жели, а ако она буде извршена без опирања, него са одобрењем турске владе, онда ће бити сматрана као израз аустриско-турског савеза, чији значај турска влада не може потцењивати".

Он је нагласио турском пуномоћнику да том окупацијом Аустро-Угарска ослобођава Турску сваке српско-црногорске опасности, јер би се иначе Србија и Црна Гора одмах споразумеле да ослободе Босну и томе би се придружили и остали словенски народи на Балкану, нарочито Бугарски, а резултат тога био би не само губитак Босне него и протеривање Турака из Цариграда. Према томе, окупација није никакав уступак, рекао је он, него „мера коју турска влада у интересу свог властитог одржања треба да жели и да помогне". Ради тога требало би, по његовом мишљењу, да турска влада поверљиво упути своје поданике муслимане у Босни да траже да Аустро-Угарска окупира Босну, како би њена управа дошла у најбољи положај да помаже муслиманске становнике у тим земљама као битан конзервативан елеменат.

Андраши је добио утисак да је Каратеодори-паша признао основаност те аогументације и тражио упутство из Цариграда да на тој основици може преговарати.[81]

У том тренутку био је готов план о границама Бугарске и Румелије коју су израдили руски, енглески и аустриски пуномоћници и по коме је имало да се расправља то питање. Андраши га је послао Цару и известио да о западној граници, која интересује Аустро-Угарску, не постоји никаква разлика у мишљењу међу пуномоћницима и да су њом аустро-угарски интереси потпуно осигурани, јер не само да је речна област Вардара остала слободна, него ће та граница још и у долини Струме бити далеко помакнута.[82]

Цар је одобрио рад свог министра и био је потпуно задовољан што је он, при утврђивању граница, истакао да „у првом реду треба да буду меродавни стратегиски и географски обзири, а тек у другом реду етнографски, јер је то, с погледом на унутрашње политичко стање у Аустро-Угарској, од нарочите важности". Он је био зачуђен тешкоћама које Шувалов поставља уступању предела између Србије и Црне Горе и изразио је наду да ће Андраши одржати противно гледиште.[83]

Занимљив је разговор који је тих дана имао Андраши с француским амбасадором у Бечу. „Догађаји који се сад припремају — рекао му је министар — нагоне нас да се сложимо с идејом потпуне независности Србије и Румуније. Ако те државе задрже исти простор

[81] Шифр. тел. Андрашија Цару, од 21 јуна 1878, Но. 13. (St. A. Wien).
[82] Извештај грофа Андрашија од 21 јуна. Но, 12. Каб. Арх. (Исто)
[83] Телегр. Царев графу Андрашију, 22 јуна. Но, 11. Каб. Арх. (Исто)

онда нас њихова независност неће узнемиравати. Ми, разуме се, не можемо допустити да се Србија увећа на западу, а Црна Гора према северу. Ако су Турци кадри да држе Босну и Херцеговину, онда добро, а ако нису, онда ћемо их ми узети; оне ће припадати или Турској или нама". На питање амбасадора: да ли би Аустро-Угарска због тога водила рат, министар је одговорио: „Да, и то без колебања". — „Рат са Русијом?" питао је дипломата даље. „Русији; то ће рећи службеној Русији, — одговорио је министар, — познати су наши интереси и она налази да су они оправдани; она упркос ларме панслависта неће хтети рат с нама да би нас спречила да анектирамо Босну и Херцеговину". — „То значи, — рекао је амбасадор, — ако ви Русију не спречите да анектира Бугарску". — „Службена Русија, — одговорио је министар, — изјављује да није заинтересована и да је потргла мач само ради тога да побољша судбину хришћана. Она може Бугарску поседати, организовати је, увести у њој аутономну управу, али тамо остати, то не може. Независност утока Дунава за нас је догма. Ако нас Русија обмане и ту догму обори, онда ћемо се ми на сваки начин тући; то је решена ствар. Ми смо у бољем војном положају. Пруска је за нас и ми можемо рачунати бар на њену благонаклону неутралност; с те стране ми смо сигурни."[84]

Божа Петровић, делегат Црне Горе, покушао је тих дана да за своју земљу заинтересује претставнике стране штампе.

Црногорци су сиромашни — писао им је он — али су од јаке и горде расе и пуни су живости. Да би могли живети у својим планинама и да би себи набавили хране они су досад увек били принуђени да се туку. То изгледа дивно песницима, али ми смо сити ратне поезије. Ми бисмо више волели нечега другога: пшенице, вина и кућа за становање, уместо наших орловских гнезда у камењарима. Нека нам Европа да мало равнице на обали мора да се тамо настанимо. Ми не тражимо ништа више него да сиђемо с наших планина и да се цивилизујемо. Од планинаца ми ћемо постати земљорадници и трговци, или индустријалци. Ми смо се досада тукли само по нужди. Чим се наша кнежевина буде нашла у повољним приликама за живот, она ће живети у миру; она неће више узнемиравати никога. Али ако јој будете одбили оно што тражи, она ће бити принуђена да постане поново немирна. Ви ћете увек слушати да се говори о њој док њени поданици буду за све добро имали ваздуха, неба, изворске воде, добру пушку бронзирану од дима и слободу на планини. Укратко, Европа има само да прихвати нашу молбу па да нас задобије за цивилизацију. Нека нам да Бар; она ће од нас начинити један срећан и миран народ. Ако нам га ускрати, она ће нас поново бацити у дивљи живот. Али каже се да је Аустрија узнемирена и да се боји да не постанемо кријумчари или чак горе од тога. Па нека она предузме мере опрезности према нама, ништа није лакше, и ми смо готови да се радо потчинимо свему што нам Европа буде наметнула.[85]

---

[84] Француски амбасадор министру, 20 јуна (G. Hanotaux, сп.д.)
[85] Le Temps, Париз 19 јуна 1878.

Поред осталих послова Андраши је од почетка главну пажњу стално поклањао питању о Босни и Херцеговини и пределу између Србије и Црне Горе. На тај начин спремљен је план по коме ће то питање бити изнето пред конгрес.

Првих дана Бизмарк је био у бризи како ће удесити предлог за окупацију пошто није био извршен fait accompli (свршен чин). Он се бојао опозиције Турака и Талијана. Када га је Андраши касније у том погледу умирио, настала је могућност да тај предлог поднесу немачки пуномоћници. Али Андраши је гледао да то избегне, јер би иначе „тај видни успех аустриске политике" изгледао као резултат за који би Аустро-Угарска имала да захвали протекцији моћног претседника конгреса и тако би се дотадања аустриска политика појавила пред Европом у светлости извесне зависности, док би се у унутрашњости Монархије утврдило мишљење да је цео поступак Аустро-Угарске па и опозиција Санстефанском уговору, само једна игра, уговорена са Тројецарским савезом, која је изашла на окупацију; сам отпор турске владе, која у Немачкој гледа адвоката Русије, био би јачи и предузеће би у јавном мњењу у Аустро-Угарској било још непопуларније". Услед тога он је тежио да ствар тако удеси да изгледа што мање непријатељска према Турској, а што мање пријатељска према Русији. У том циљу трудио се да осујети турски напор и да придобије енглеске пуномоћнике да предлог о окупацији они изнесу пред конгрес. Успео је захваљујући нарочито одлучној улози коју је играо у бугарском питању.

Затим је требало утврдити најпогоднију поделу улога. Он је узео на себе да изложи гледиште Аустро-Угарске на то питање, да истакне немогућност аутономије и да заврши изјавом, која ће одговарати његовом гледишту израженом пред делегацијама, да Аустро-Угарска може примити само једно трајно решење. Солзбери би имао да настави, да се позове на горње мотиве и да наведе остале, које не би требало да истичу Аустријанци, као основицу јединог сигурног решења — предаје Босне и Херцеговине Аустро-Угарској на управу. Као одговор на то Андраши би изјавио да је опуномоћен од цара да на то решење пристане.

Он је саставио нацрте за те три изјаве, а тако исто и за ону која је била намењена Солзберију, и остало је да их прегледају Бизмарк и енглески пуномоћници.

У тим изјавама реч је била само о окупацији и управи, а не и о присаједињењу тих покрајина; није био обухваћен ни предео између Србије и Црне Горе. Али, по његову мишљењу, потребно је било сматрати га као обухваћен. Његови су разлози били ови: 1) да се на тај начин засад сасвим избегне тешко и одвратно питање о томе да ли ће и како ће те покрајине бити подељене између Аустрије и Угарске; 2) да је лакше борити се против примања дугова на обе земље; 3) да ће турској влади с обзиром на исто мишљење, бити лакше да на тај начин пристане на окупацију без протеста, и 4) да ће се тако постићи

цил, а да ће анексија доћи сама по себи, да ће је становништво прогласити. Међутим, он је био решен да се противи свему што би ма и једном речју могло да прејудицира трајно присаједињење.

Шувалов је рекао Андрашију да би Русија престала да се противи заузимању предела између Србије и Црне Горе, „али у тренутку кад је руски цар толико попустио од Санстефанског уговора, Аустро-Угарска не треба да тражи да Русија своје савезнике Србију и Црну Гору сама нарочито потчини аустро-угарском опкољавању". Према томе требало би приликом окупације оставити то земљиште ван аустро-угарске управе. Међутим, био је готов „да потпише један нарочити споразум по коме Русија неће протестовати против касније коначног присаједињења и Босне и enclave-a.

Андраши је сматрао да на то може пристати. Тај је начин олакшавао Русији попуштање; он је, изгледа, допуштао да аустро-угарски захтев није диктовала грамжљивост за земљама, него нужда за заштиту интереса, а с друге стране је јасно показивао да је Аустро-Угарска кадра војнички утолико проширити сферу своје моћи колико то њеним интересима одговара и да је тај начин подесан што по завршетку руске акције даје места акцији Аустро-Угарске да преокрет ствари учини очигледним и да се Србија и Црна Гора „поуче да оне у будућности припадају сфери њене моћи". Сматрано је за ванредно повољно оно што се од турске владе могло постићи, „јер резерва турских пуномоћника у погледу суверених права, коју ће он, у осталом, гледати да избегне, не може бити обавезна за Аустро-Угарску; а пошто пуномоћници турске владе неће бити овлашћени да уложе протест, то ће пред аустро-угарском публиком бити избегнут и сам изглед једног моралног насиља над Турском".

Што се тиче саме процедуре на конгресу, Бизмарк му је предложио да предлог за окупацију поднесу заједно Аустро-Угарска, Немачка и Енглеска. Солзбери је предложио да то учине само Енглеска и Немачка. Тај предлог допао се више Андрашију, јер је желео „да остане веран речима које је изговорио у Делегацијама, да Аустро-Угарска не излази напред, и што би удружене Енглеска и Немачка у одбрани интереса Аустро-Угарске чиниле импозантан утисак у земљи, а према Европи било би од највећег политичког значаја". Али Солзбери је накнадно изјавио жељу да само Биконсфилд и он поднесу предлог за окупацију и да задржавају право да на свој начин употребе мотивацију коју је Андраши израдио, а тако исто и да наведу закључак да турска влада може пристати на жртву везану са једном таквом комбинацијом у интересу сталног мира. На то је Андраши пристао.

Међу руским пуномоћницима није било потпуне слоге. Шувалов је причао да је Горчаков поднео један извештај руској влади у коме је предложио да Русија „створи тешкоће" окупацији Босне и Херцеговине, али да је он то на време осујетио и сам је писао у Петроград да не праве никакве тешкоће ни у погледу Новопазарског

Санџака, из разлога што је Аустро-Угарска одлучна да пред конгрес изнесе румунско питање, а то би био европски скандал". Међутим, Андраши је тврдио да му тако што није нико казао. По томе се може ценити како је Шувалов морао маневрисати да би у Петрограду усвојили његова мишљења.[86]

У Цариграду ствари нису текле повољно. Сафвет-паша је обећао Зичију 26 јуна да ће турским пуномоћницима послати поверљива упутства. Како му сутрадан није ништа јавио Зичи је послао свог првог тумача да затражи обавештење од Великог везира. Сафвет-паша му је јавио тек у вече да је био код султана са уговореним упутствима за пуномоћнике и да је наишао, против очекивања, на отпор код њега. Султан му је рекао „да се он, пошто му је такође познато расположење становништва, не сме усудити да на своју властиту одговорност пристане на то да једну од најстаријих покрајина, у којој живе већином муслимани, поседне једна страна сила, и то у тренутку када за то нема никаквога повода". Њему је изгледало да тај пристанак може за султана имати тако озбиљне последице да он претходно мора сазвати министарски савет да о тој ствари још једанпут зрело промисли и да му затим поднесе извештај. Усљед тога Сафвет-паша је сазвао министарски савет, али овај није дошао ни до каквог резултата и сутрадан је имао да настави дебату.[87]

Одмах затим султан је послао Зичију свог повереника Зарифија. Овај му је казао да је султанов положај тако тежак да се он без једне гаранције не би могао одлучити да пристане на окупацију и да због тога предлаже да се Аустро-Угарска обавеже једним уговором да ће Босну после три године опет напустити. Зичи му је одговорио да је закључење таквог уговора с Турском немогуће, да на конгресу одлучује Европа и да Аустро-Угарска ван ње не може закључивати никакве уговоре. Последице султановог непристанка на окупацију, рекао је он, не могу се сагледати; ако се он боји да ће изгубити престо због споразума с Аустро-Угарском, онда му се може одговорити да је за њега највећа опасност да својим отпором према добрим намерама Аустро-Угарске може доћи са њом у сукоб.[88]

У то исто време Андраши је молио турске пуномоћнике да не праве примедбе на предлог о окупацији који ће бити поднет конгресу и уверавао да ће свака опозиција с њихове стране бити всома штетна по интересе Турске; препоручио им је да се ослоне на решење конгреса, јер ће „иначе навући на себе огромну одговорност".[89]

Каратеодори је затражио 26 јуна од Порте овлашћење да конгресу, када буде реч о окупацији, поднесе овакву изјаву: „*Овај предлог одговара духу преговора између две владе, које су близу да се споразумеју о појединостима извршења*". Андраши је о томе изве-

[86] Извештај Андрашија Цару, од 25 јуна. Каb. Arch. secr. 20 (Isto)
[87] Шифр. тел. Зичија Андрашију, од 26 јуна. Но 368. (Исто)
[88] Шифр. тел. истога истоме, од 26 јуна. Но 369. (Исто)
[89] Barelles, оп. д., Стр. 137—148.

стио грофа Зичија и наложио му да се постара да Порта неодложно пошаље своме делегату овлашћење за ту изјаву и да каже Сафвет-паши да Аустро-Угарска задржава право да с Турском уреди појединости извођења окупације, али да је хитно потребно, у интересу саме турске владе, да на конгресу не прави никакве резерве ни тешкоће и да, најпосле, њен непристанак на гледиште Аустро-Угарске и на тежње да јој буде од користи може имати каснијег утицаја.[90]

Пошто је питање о Босни и Херцеговини требало да дође пред конгрес 28 јуна, Андраши је јавио Зичију да је апсолутно потребно да турски пуномоћници добију упутства; замолио га је да Сафвет-паши поново претстави потребу да Каратеодорија хитно овласти да преда изјаву. У случају ако Турска својим резервама и противљењем буде правила тешкоће, Аустро-Угарска ће, у споразуму са силама, ући у Босну и Херцеговину и тај пример уласка против воље турске владе послужиће као повод Грцима, а можда и Србији и Црној Гори, за напад и осамљена Турска доћи ће у опасност да изгуби све што је на конгресу дотле постигла или још могла постићи.[91]

Међутим, Сафвет-паша је преко Каратеодорија замолио Андрашија да расправу питања о Босни и Херцеговини одложи за недељу. Андраши је одмах јавио Зичију да то није могуће и препоручио му је да учини све да упутства буду одмах послата турским пуномоћницима. Додао је да би они могли, у крајњем случају, у седници резервисати своје гласање за недељу.[92]

На седмој седници конгреса узео је реч Горчаков. Он се сложио са Биконсфилдом да султан треба да буде господар у Турској, али је додао да не може замислити практично изражавање тога ауторитета без извесних административних и политичких услова. Личну безбедност у хришћанским покрајинама требало је, по његовом мишљењу, у првом реду осигурати не писменим обећањима него заједничким радом сила. Препоручио је њихов споразум и изјавио да убудуће не би требало да влада хегемонија Цариграда, који претставља поприште личних борби или поприште једне или друге силе. „Ми Вама, рекао је, доносимо наше ловоре, претворите их ви у палме мира. Конгрес мора бити правичан према Русији, завршио је он. Ако захтеви против ње пређу меру, Русија ће се морати сетити дела својих синова и онда неће на њу пасти одговорност за неуспех".[93]

Аустро-угарски пуномоћници саопштили су тада пуномоћницима осталих Великих сила меморандум ове садржине о Босни, Херцеговини и Новопазарском Санџаку:

„Кад су 1875 немири у Херцеговини и у Босни привукли пажњу Европе на социјални и политички распад тих покрајина, мислило се

[90] Шифр. тел. Андрашија Зичију, од 26 јуна. Пов. арх. 32.
[91] Шифр. тел. Андрашија Зичију, од 27 јуна. Пов. арх. 30
[92] Шифр. тел. Андрашија Зичију, од 27 јуна. Пов. арх. 33.
[93] Изв. Андрашија цару од 27 јуна. Пов. арх.

да ће томе моћи да се стане на пут једним програмом реформа који је био изложен у ноти аустро-угарске владе од 30 децембра 1875.

„Те реформе нису уведене. Последице су се брзо показале. Све већа анархија влада у тим земљама, осиромашава становнике и чини потпуно недовољним сретства која би раније могла припремити бољу судбину том становништву. Последица тога стања била је веома осетљива за пограничне области целе Монархије. Истина је да наша искуства у том погледу не датирају од данас. Од 1809 упади оружаних банди на територију Монархије, пљачке и убиства били су многобројни. Много раније од 1830 цифра штета чија је накнада тражена достизала је суму од више милиона форината. Интересима од толико година придодати су нови захтеви. Толико пута поновљени, они су завршени конвенцијом закљученом 1853, којом се турска влада формално обавезала да задовољи „босанске захтеве" — доказ неизлечиве анархије која је владала у тој земљи.

„Последњи су догађаји знатно погоршали ситуацију. Да ли може бити очигледнијег доказа стања у тим крајевима од чињенице да је око 150.000 лица дошло да потражи склоништа на нашој територији и да они више воле изгнанство и његове невоље од повратка у своју земљу. Ми смо им три године давали помоћ. Не водећи рачуна о посредној помоћи и рачунајући само потпоре у новцу, у намирницама и стварима од прве потребе које је требало поделити међу њима, трошкови достижу суму од 10 милиона форината. Долазак једног тако великог броја лица, лишених најпотребнијих ствари, десеткованих болестима, међу становништво које је и само сиромашно и потребито, изазива незгоде и тешкоће сваке врсте. Мора се признати да је оправдана наша жеља да те неприлике престану и да се промени стање које је дало такве резултате.

„Повратак у отаџбину тих лица није могао досада бити извршен, јер им ослабели углед турске владе није могао зајамчити безбедност, а њено финансиско стање не би допустило да им пружи средства за обнову порушених кућа, за обраду опустошене земље и за живот до идуће жетве. Пошто је време сетве прошло, то ће бити још једна година крајње оскудице за те несрећнике.

„Исход рата није само умањио престиж турске владе у тим крајевима, него ју је лишио моралне и материјалне снаге за управу једном земљом растргнутом вековним раздорима. На крају једног рата од две године, после губитка Бугарске, њене најбогатије покрајине, како би турска влада могла одговорити потребама тих земаља, створити становништву миран живот и обезбедити његову будућност, вршити дужности као влада и делити правду међу странкама дубоко раздраженим? Непобитно је да Босна и Херцеговина годинама неће моћи ништа дати турској влади, која има толико рана да лечи и не би могла да изврши обавезе, којима је једва била у стању да одговори пре рата.

„Ако би хтели очувати турској влади управу над тим покрајинама, извесно је да циљ Конгреса — обезбеђење судбине њиховог становништва — неће моћи да буде постигнут. Стање тих земаља не допушта наду да оне могу наћи саме у себи изворе за побољшање своје судбине.

„У округлим цифрама може се проценити да се становништво састоји из 2/5 православних Словена, 1/5 католичких Словена и 2/5 муслиманских Словена. Народност им је иста, а међутим дубока мржња их дели од векова, што доказује да бар у тим земљама начело народности не би могло служити за вођу при уређењу земље. Различне вере су први узрок неслоге у тим земљама. Услови напретка претстављају други. После освојења победилац је ову земљу поделио јаничарима и оним становницима који су примили ислам. Они који су остали верни хришћанској вери постали су робови феудалног и војничког племства које се раширило по целој земљи. Према томе нема ни једног округа који не претставља смешу вероисповести, тако да се подела не може извршити по вери као што је то могуће између Дунава и Балкана.

„Ако би се хтео ризиковати покушај да се да широка аутономија једној земљи те специјалне организације, искрсло би питање коме да се повери извођење те аутономије. Не би се могло пожелети да се елементи непријатељски расположени једни према другима позову на једну заједничку сарадњу. Ми не верујемо да конгрес има намеру да ту аутономију стави под окриље муслимана, чија је управа изазвала револуцију. Не може се такође ставити у руке хришћанима, чије раздражење потхрањивано вековним патњама не допушта наду да ће бити правични према другима. Узроци и огњишта незадовољства и нереда били би премештени, а не уклоњени; било би увек угњетача и угњетеног и узалуд би било тражити судију који би зајемчио правду и безбедност у земљи.

„Аутономија тако уређена била би стална анархија, муслимани не би њом били задовољни, јер би била сва на њихову штету, хришћани се не би зауставили док не би потпуно одузели имања муслиманским беговима.

„Отуда би потекли крвави сукоби. Турска влада, која има на расположењу само један војнички пут којим стратегиски владају Црна Гора и Србија, не би могла да их угуши и место избеглица хришћана ми бисмо ускоро имали да понудимо гостопримство истом толиком броју избеглица муслимана.

„Овако осиромашене, те покрајине не би могле ни спровести аутономију нити се њом користити. Где би оне нашле средства да залече ране од прошлих година, да сагради путеве, да оснују школе, да, најпосле, припреме њихов материјални и морални развој? У једној земљи тако подељеној где би се могли наћи ауторитет и снага потребни за личну и имовинску безбедност: Аутономија јој не би могла дати ниједну од тих гарантија.

„Ту ће само једна моћна држава моћи да поврати ред, да заштити становнике једне против других, да у обичаје усади начела мирног заједничког живота и једнакости пред законом и да, најпосле, зајемчи судбину и будућност становништва.

„То је један тежак посао, који ће захтевати знатне жртве. Ми смо све учинили да га не узмемо на себе. Ми можемо тврдити без бојазни да ће нам се то порећи, да ни једна друга велика сила не би имала стрпљења да дозволи на својим границама једно стање ствари које штети толике њене инересе. Мисао да се ми примимо реорганизације покрајина није никад одобравало јавно мнење у Аустро-Угарској. Далеко од тога да нам донесе прихода, то би дело било, за много година, терет за нашу државну благајну, извор тешкоћа за владу.

„Нас на то не покреће амбиција. Али ако интерес становништва, ако сав труд који је конгрес предузео, захтевају да те покрајине буду стављене под једну јаку и праведну управу, ми морамо изјавити да је крајња потреба за нас да народне страсти буду умирене у тим крајевима, да тамо престану пљачке и убиства, да се земљорадња, трговина, односи са суседним покрајинама развијају под заштитом једне управе која даје гарантије стабилности и да тако те покрајине буду изведене на пут мирног живота и развитка на своју корист и на корист својих суседа.

„Аустро-Угарска ни у ком случају не може пристати да садање стање ствари буде продужено нити да те покрајине, услед недовољних мера, постану поприште сплеткарења сваке врсте. Неодољива дужност наше владе састоји се у томе да се заштити од сличне евентуалности. Да би је испунила и обезбедила мир тим покрајинама, неопходно је присајединити им земљиште које се простире до Новог Пазара, између Србије и Црне Горе, знатно увеличане с те стране. По старој административној подели то је земљиште увек чинило део Босанског Вилајета".[94]

Тада је Андраши употребио енглеске пуномоћнике (27 јуна) да утичу на турске пуномоћнике. Биконсфилд и Солзбери изјавили су Каратеодорију и друговима да ће, у случају ако се буду противили аустро-угарској окупацији, ставити Аустрију не само међу незадовољнике, него да ће нагнати и Енглеску да напусти ствар Турске. Биконсфилд им је нарочито рекао „да ће цела енглеска политика на конгресу бити поремећена њиховом опозицијом и да их он, као стари пријатељ и признати бранилац турске владе, преклиње да се ослоне на конгрес и да му допусте да принуди Турску на попуштање у том питању које треба да одлучи о њеном спасу у Европи.[95]

Тих дана немачка је влада саопштила бечкој влади да ће у случају, ако њени преговори с Турском у погледу уласка трупа у Босну буду наишли на даље тешкоће и ако Андраши ма у чему затражи да

[94] Skizze einer dem Antrage wegen Bosnien vorausgehenden Motivirung (Pol. Arch.) (Исто.)

[95] Bareilles, Исто. стр. 139—140.

му, ради спровођења конгресних одлука пружи неку дипломатску помоћ код турске владе, да ће му је она у знатној мери указати. Она је наредила да јој се поверљиво саопшти да је готова у тој ствари одазвати се свима жељама бечке владе.[96]

Осим тога, Немачка је учинила притисак на Турску. Отправнику послова у Цариграду наређено је да одмах усмено и поверљиво изрази министру иностраних послова дубоко жаљење немачке владе ако због таквог држања турске владе буде укочен миран развој за којим конгрес тежи. У интересу Турске дат је савет да се без икаквог даљег устезања дозволи спровођење одлука конгреса и додато је да ће у сваком случају Немачка у току расправљања босанског питања стајати свим својим утицајем уз Аустрију.[97]

Турски пуномоћници учинили су те вечери известан покушај код талијанских пуномоћника, али без озбиљнијег успеха. Када су се сутрадан (28 јуна) састали да се договоре како ће се држати на седници конгреса која је била заказана за тај дан у два и по часа по подне, они су констатовали да су без упутстава, изложени салетањима и претњама Енглеза и Аустријанаца; изгледало је да ће имати против себе и Немачку, а остале силе да ће остати равнодушне. Њихов положај био је веома тежак. Али на неколико минута пре седнице примили су два телеграма из Цариграда. Један им је давао упутство да се одупру предлогу за окупацију Босне ако Андраши буде одлучио да га поднесе конгресу и давао им је аргументацију којом би требало да се послуже у том случају; други је наређивао да се повере нарочито Солзберију и да га известе о опозицији турске владе. „Нека он, — речено је у телеграму, — узме у обзир наш положај. Ми не знамо да ли ће муслимани у Босни пристати да приме аустриске трупе и да ли неће бити нереда, и штавише, бескорисно проливене крви".

Пуномоћници су одмах отишли Биконсфилду и Солзберију да их замоле да се заузму за одлагање дебате на конгресу бар за један или два дана, за које ће време моћи да се дође до споразума. Али у томе нису успели. Они су онда пришли Андрашију и преклињали га да пристане на одлагање, јер се иначе неће моћи да сложе. Андраши је тада пришао Бизмарку, с ким је изменио неколико речи, па им је одговорио да се у дневном реду који је утврдио претседник налази на првом месту питање Босне и Херцеговине, да нема начина да се нешто у томе промени, али да они могу одложити свој одговор за други дан. Препоручио им је да изјаве да нису имали времена да проуче своја упутства. Пуномоћници су одбили те предлоге и седница је почела.[98]

---

[96] Фон Радовиц фон Денхофу, 26 јула 1878. Но. 453 (поверљиво) Die grosse Politik итд. II, стр. 343.

[97] Исти Радолинском, 27 јула 1878, Но 89. (Исто.) стр. 344.

[98] Bareilles. Исто. Стр. 140—142.

До уласка у дворану за седницу турски пуномоћници су говорили да немају никаквих упутстава. У дворани Каратеодори је саопштио Андрашију да је тога часа примио упутства. Турска влада је сазвала духовне и светске великодостојнике и они су нашли да он треба да изјави да турска влада не пристаје на улазак стране војске у Босну и Херцеговину и да је кадра да сама изврши репатрирање и реформе. Каратеодори је налазио да према томе треба одложити дискусију о Босни и изразио је наду да ће у међувремену бити нађено прихватљиво гледиште. Мехмед Али-паша рекао је да би Аустро-Угарска требало да се задовољи уступком Херцеговине, али да изгледа да је најбоље одлагање.

И Солзбери и Бизмарк су тада тек дознали за упутства турских пуномоћника. Солзбери је упитао Андрашија да ли треба одмах приступити расправљању, и он је то потврдио.

Кад је седница почела, Андраши је дао своју изјаву. Солзбери је предложио да се Босна и Херцеговина предаду Аустро-Угарској да их окупира и да њима управља. Он је оштро мотивисао свој предлог аргументима које му је дао Андраши, и то са турског и европског гледишта да Босна не сме припасти Србији или Црној Гори.

Бизмарк, који је пре подне послао Радовица Андрашију, да затражи потребне аргументе, помогао је врло одлучно енглески предлог јер је сматрао да нема другог решења.

Затим је дошла интервенција Кортијева. Андраши тврди да је њему Корти на један дан пре осме седнице, рекао да му јавно мњење у Италији, а тако исто и њихов положај у влади, налаже да преко питања о окупацији Босне и Херцеговине не пређе потпуним ћутањем. Он је казао да неће правити никакве тешкоће, него да ће само на каквом реченицом обележити да свој пристанак није одмах дао. Показао му је свој концепт; на седници није захтевао никакво даље објашњење о комбинацији стављеној у изглед, пошто се Андраши приликом позива на свој експозе ограничио да изрази наду да ће Италија, као и остале силе, на исти начин ценити гледиште Аустро-Угарске. Рекао је да је поставио питање да ли му може што ближе рећи о тој окупацији. Андраши тврди да га је онда упутио на свој експозе и изразио је уверење да ће у европском гледишту и Италија наћи своје потпуно умирење.[99]

Каратеодори је претставио тај догађај сасвим друкчије. Он каже да је Корти питао Андрашија на које се гледиште ставља његова влада према окупацији. Андраши се — вели — најпре окренуо Бизмарку, а затим је, гледајући у очи Кортија, одговорио: „Господине пуномоћниче, Аустрија се, поседујући Босну и Херцеговину, ставља на европско гледиште. Немам ништа да додам." Тај одговор произвео је — вели Каратеодори — на Кортија изванредан утисак; он не само да није тада ништа одговорио, него ни касније није

---

[99] Шифр. тел. Андрашија цару, од 28 јуна 1878. (St. A. Wien)

отворио уста, ни он, ни његов колега Лоне. Када су их касније турски пуномоћници преклињали да предложе да окупација буде само привремена, Корти је одбио рекавши да он ту не може ништа и да је извештен да ће њихово мишљење бити сматрано као „casus belli“.[100]

Затим је Горчаков изјавио да се „са гледишта заштите хришћана“ слаже са енглеским предлогом. Француски пуномоћник Вадингтон сложио се такође, али је то решење мотивисао као „меру европске полиције“. Биконсфилд је онда врло одлучно уверавао турску владу да нема другог средства за мир Европе и спас Турске. Тада је дао изјаву Андраши и рекао Каратеодорију, позивајући се на своје дугогодишње искуство, да Аустро-Угарска не може свој мир учинити зависним од илузија тадашњих саветодаваца у Цариграду.

На то је претседник предложио да се гласа. Сви пуномоћници осим турских, примили су енглески предлог. Бизмарк је тада оштро изјавио: „Европа се изјаснила; турска се влада не може надати да ће добити користи које јој је конгрес израдио ако се успротиви мерама које су неминовне за повраћај мира. Ако једногласност не буде постигнута, онда — падају и сви ранији закључци и турска влада ће остати пред Санстефанским уговором. Онда ће јој, можда, остати Босна, али ће изгубити Румелију и принудити Европу да сама предузме своје мере.“ Пошто је констатована једногласност великих сила, он је позвао турску владу да озбиљно размисли о свом положају и оставио је протокол конгреса отворен за неколико дана.

Кад је затим у дневни ред наредне седнице требало ставити Црну Гору, Андраши је изјавио да одлука о њеним границама иде заједно са питањима о Новопазарском Санџаку и затражио је да се о Црној Гори не расправља пре него што то питање буде решено.[101]

Међутим, пред саму седницу, Божа Петровић, пуномоћник Црне Горе, поднео је претседнику конгреса једну промеморију.

Он у њој најпре напомиње да „међе Црне Горе, које се слажу с њеним правима, морају бити пространије“ него што су биле приликом Цариградске конференције. Удара гласом на то да је црногорска влада раније тражила само исправку граница, а да сад тражи границе које ће „одговарати независности будуће егзистенције Црне Горе“. Он, дакле, признаје да су границе које је Санстефански уговор дао Црној Гори правичне, али схвата потребу њихове ревизије ради интереса суседних држава. Али нарочито истиче потребу уговором одређених граница према Херцеговини, према Албанији и према приморју и доказује да без плоднијих земаља које се на тим странама налазе Црна Гора не би могла живети као независна држава. Што се тиче примедаба да у тим границама има врло велики број становника католичке и муслиманске вере, он је изложио ста-

[100] Bareilles, сп. д., стр. 144.
[101] Шифр. тел. Андрашија цару, од 28 јуна (St. A. Wien).

тистике из којих излази да их има свега 37.000 на 270.000 православних.[102]

Шувалов није на конгресу гласао за поседање Новопазарског Санџака и тражио је 24 часа времена. „Морамо одобрити рок — одговорио је Бизмарк — али скоро ће бити десет месеци откад претресате с Аустријанцима то питање, а још нисте постигли да се сложите! Да ли ћете бити срећнији у току наредна 24 часа?“[103] Шувалов је тада приватно рекао Андрашију да се у Русији не увиђа из каквих разлога аустро-угарска влада полаже ту неопходну претензију, која је противна њиховим ранијим споразумима.

Дан раније казао је да му његово упутство налаже да то питање веже са црногорским и тражио је да се Црној Гори уступи земљиште до Бојане и Скадра; то је Андраши одбио. Затим је Шувалов телеграфски затражио упутство и аустро-угарски захтев претставио у Петрограду као ултиматум. Андраши му је одиста изјавио да је аустро-угарска влада решена да тај језичак земље и насилу окупира, па добио он одобрење за то или не. Али сутрадан је Шувалов дошао у стан Андрашијев, и пошто овај још није био устао, оставио му је овакво саопштење: „Добио сам од цара повољан одговор на сва наша питања; дакле, all right.“[104]

Поред заузимања за повољно решење питања Босне и Херцеговине, Андраши је у исто време размишљао и о начину извођења саме окупације. О томе је било речи у саветовањима у Бечу и пре отварања конгреса. У њима је он заступао гледиште да приликом окупације треба избегавати што више велику употребу трупа. То је чинио из финансијских разлога, а затим и „из уверења да улазак у Босну и Херцеговину не треба да има карактер освајања, него да изгледа као просто присаједињење“.

Што се тиче саме мобилизације, он је био мишљења да њен други део треба учинити зависним од положаја који ће турска влада заузети у питању окупације и молио је цара „да он дотле други део мобилизације држи у неизвесности“.[105]

Андраши никад није губио наду да ће турска влада у последњем тренутку одобрити протокол о окупацији и веровао је да ће се она, у крајњем случају, уздржати од војног отпора и да ће се можда ограничити на то да стварно не угуши муслимански добровољачки устанак. Пошто то гледиште није могло да се сматра као сасвим позитивно, налазио је да би било добро да цар изда заповест за другу половину мобилизације „али да та мера може и треба да буде миро-љубива и да упркос дотадањег држања турске владе не може бити у

[102] Promemoria présenté aux membres du Congrès européen par B. Petrovitch-Njegosch, délégué du Gouvernement du Monténégro. Berlin, 27-VI-1878. (St. A. Wien.)
[103] Bareilles. Исто, Стр. 145.
[104] Шифр. тел. Андрашија цару, од 30 јуна (40). Пол. Арх. (St. A. Wien)
[105] Шифр. тел. Андрашија цару, од 17 јуна (Пол. Арх. Но 900 S/907). (Исто).

питању рат, него мирољубив улазак". Од одобрених кредита само је сума од 31 милиона стварно покривена и он је био мишљења да би прекорачење те суме требало по сваку цену избећи због великих финансиских и политичких незгода које би отуда потекле. Услед већега издатка настале би најпре тешкоће за оба министарства због даљег покрића, а тако исто и због јавног мњења, с обзиром на мирољубиве резултате конгреса. Осим тога изгубљена би била корист да се окупација и организација обе покрајине могу извести независно, без отпора законодавне власти, на министарску одговорност. „Свака форинта уштеђена на мобилизацији могла би користити организацији." Што се тиче времена у коме би требало прећи границу, сматрао је да ће оно зависити од држања турске владе. Ако она буде одобрила протокол, онда прелазак може бити одложен; у противном случају могле би се, још пре истека мобилизационог рока од 18 дана, просто прећи граничне тачке, као једна врста заузећа (prise de possesion) која не би ни наишла на какав стварни отпор. То своје мишљење Андраши је доставио цару.[106]

Одмах после седнице, 28 јуна, аустро-угарски и енглески пуномоћници напали су турске пуномоћнике због њиховог отпора окупацији. Биконсфилд је отворено претио. Његове поверљиве поруке првом турском пуномоћнику постајале су све оштрије и, 28 јуна увече, када су га Турци упитали да ли их може уверити да ће окупација бити привремена, он је одговорио да за тренутак нема места говору о привременом ни о коначном, да не би било паметно покретати слично питање и да, пуштајући Аустрију да окупира Босну и Херцеговину, задржава се могућност да се у главно питање додирне касније, кад повољније прилике ставе Турску у положај да о томе затражи од Аустрије отсудно објашњење.[107]

Услед тога турски пуномоћници су 1 јула упутили нов телеграм својој влади. Јавили су јој да, по њиховом мишљењу, треба затворити протокол и да влада, у случају ако не мисли да треба отворено да се одупре мишљењу конгреса, треба да их овласти да учине овакву изјаву: „Царска отоманска влада узела је у врло високо и врло озбиљно разматрање мишљење које је конгрес изразио о погодним средствима за умирење Босне и Херцеговине и задржава право да се с бечком владом о томе непосредно споразуме." Одговор су добили тек 4 јула да поднесу конгресу такву изјаву у којој је поред речи „непосредно" додата још и реч „претходно". Међутим турски пуномоћници су нашли да и ту изјаву треба допунити с још неколико речи и предали су је овако састављену: „Царска отоманска влада узела је у врло озбиљно разматрање мишљење које је конгрес изразио о погодним средствима за умирење Босне и Херцеговине.

[106] Изв. Андрашија од 30 јуна (43). (Исто)
[107] Bareilles. Исто. Стр. 148—9.

Она у то полаже своје потпуно поверење и задржава себи право да се о томе непосредно и претходно споразуме с бечком владом."[108]

Поред Биконсфилдове претње, постојала је и претња Бизмаркова. Чуло се да је он већ склонио Аустрију да уђе у Босну не чекајући пристанак турске владе. Немајући времена да се посаветује са својим друговима, први турски пуномоћник узео је на себе да предложи својој влади оснивање једне европске комисије којој би се поверило питање о Босни и Херцеговини; комисија би имала да цени ствари на лицу места и према току догађаја да ли је окупација од стране аустро-угарских трупа потребна или није. Он је такав предлог упутио још 29 јуна.

— Турска влада није прихватила тај предлог. Она је још непрестано веровала да ће њен veto спречити Велике силе да прихвате мисао о страној окупацији. Друга два турска пуномоћника, којима је тај телеграм саопштен тек пошто је био послат, нашли су, напротив, да је био недовољан. Они су сматрали да је најхитније наћи начин да се протокол, који је остао без потребе отворен, затвори и да би предлог о комисији оживио, а не умирио, дебату и привукао на Турску опасност коју је кнез Бизмарк поменуо кад је рекао да ће, у случају ако Турска не прихвати гледиште сила, оне „гледати своје интересе."

Андраши је 2 јула известио Зичија да би се, с обзиром на турско јавно мњење, могла примити оваква изјава, коју би турски пуномоћници дали на конгресу: *„Да би одговорила једнодушној жељи Европе турска влада пристаје на одлуку донету у седници од 28 јуна, задржавајући свакако право да се непосредно споразуме с Аустро-Угарском о даљем уређењу тога питања".* Он му је препоручио да свом снагом ради у том смислу и извести га да ли је и Каратеодори препоручио сличну формулу својој влади. За случај ако она буде донела супротну одлуку, наложио му је да изради да је Порта не пошаље пуномоћницима, јер би тада више волео да Турска не да никакву изјаву.[109]

Кораци Зичијеви и заузимање енглеског амбасадора Лејарда успели су код турских министара и они су прихватили тај предлог. Тако су турски пуномоћници у 12-ој седници, 4 јула, поднели конгресу ову изјаву: „Царска турска влада узела је у врло озбиљно разматрање мишљење конгреса о погодним средствима за повраћај мира у Босни и Херцеговини. Она у то ставља потпуно поверење и задржава себи право да се непосредно и претходно споразуме у том погледу с бечком владом."[110]

Андраши је јавио цару да је прешла опасност фактичког отпора Турске и да је срећан што се тиме извршава постављени про-

[108] Исто. стр. 155—6.
[109] Шифр. тел., Андрашија Зичију, од 2 јула 1878. (45) (St. A. Wien)
[110] Bareilles, Исто. Стр. 156.

грам. „Исто тако — додао је — протурили смо и наше дунавско питање."[111]

Осећајући од колике му је важности била Бизмаркова помоћ, он је замолио цара за одобрење да му погодном приликом може изразити и своју захвалност; на то га је цар одмах овластио.[112]

Од интереса је да је Андраши после седнице од 28 јуна јавио претседнику мађарске владе Тиси да је, поводом увећања Србије и Црне Горе, дошло до разговора о босанском питању и да је он, противно Бизмарковом савету, који је од њега тражио да предложи анексију, дао изјаву „да аутономија која је одређена у Санстефану није изводљива и да он може пристати само на једно такво трајно решење које би спречавало повраћај сличних прилика". На то је Солзбери поднео предлог у име британске владе „да би са гледишта Европе и Турске била спречена једна велика словенска држава", да се Босна и Херцеговина даду Аустро-Угарској у окупацију и на управу. То су одобрили претставници свих сила. О анексији није било ни речи. Турски делегати изјавили су да не могу пристати на улазак трупа. Изразили су наду да ће Турска пристати на то утолико лакше уколико је министарски савет у Цариграду, на предлог пуномоћника, већ одлучио да прећутно пристане и само се султан у последњем тренутку умешао опирући се".[113]

Тиса је одговорио да га је саопштење о томе да се Турска сагласила са окупацијом тих земаља умирило, али да га то „није могло ослободити и често израженог убеђења да ће та окупација, нарочито ако би требало да доведе до анексије, бити извор врло озбиљних опасности с погледом на међусобни однос између Аустрије и Угарске и с обзиром на бројни однос народности које у њој живе". Он је навађао, такође, да окупација у скорој будућности може довести до озбиљних спољнополитичких заплета; желео је да њена неминовна потреба буде утврђена чињеницама на начин који ће свакам бити јасан"; жалио је 'ако што Турцима није дат један кратак рок за повраћај реда и што Монархији није дато пуномоћство тек у случају ако обећање не буде испуњено".[114]

Андраши је препоручио Зичију да погодним путем достави султану „захвално задовољство аустро-угарске владе што се упутствима која су послана турским пуномоћницима окупација појављује у правој светлости, као спасоносна мера упућена не против Турске него у интересу њеног консолидовања. Супротан поступак лако би дао слику рђавих односа између две силе, што не би било ни у намери Аустро-Угарске, нити у интересу Турске, и да је утолико боље што се ствар може уредити на начин који ће учинити да тај корак претстави у његовој правој светлости, као спасоносну меру за консолидо-

[111] Шифр. тел. Андрашија цару, од 4 јула. (St. A. Wien).
[112] Телегр. царев Андрашију, од 3 јула (48) (Исто).
[113] Шифр. тел. Андрашија Тиси, 29 јуна (Исто).
[114] Претседник Тиса Андрашију, 8 јула. (Исто).

вање и самосталност Турске." Он му је наредио да поради да султан сазна „да би Аустро-Угарској по завршетку конгреса, промена владе у Цариграду, о којој је било помена, изгледала као опасна мера, да непрекидна промена у највишим владиним круговима већином се наводи као аргуменат против одржања тамошњих прилика и да би пријатељи Турске могли само да је одвраћају од корака који би био погодан да ојача то мишљење". Препоручио му је да се о томе споразуме с Лејардом.[115]

Сутрадан 7 јула турски су пуномоћници примили телеграм од своје владе да је вест о аустриској окупацији „изазвала у земљи велико раздражење, да се муслимани дижу на оружје, с изјавом да ће се жртвовати до последњега, као и њихови земљаци хришћани, да се одупру уласку странаца". Она је одмах предузела мере да умири духове, али да су аустро-угарски конзул у Сарајеву и његов тумач раширили у земљи глас о окупацији и изазвали ту велику агитацију.

Те су вести саопштене Андрашију; он је од Зичија затражио извештај о узроку те узрујаности и о мерама које би требало предузети за њено умирење.[116]

На 15-тој седници конгреса било је речи о Србији. Комисија се није споразумела само у два питања. Прво се односило на Преполац, северно од Приштине, који је по првобитном предлогу требао да остане Турској. Друго се тицало Врања. Пошто је Србији ускраћен Трн, Андраши се морао држати свог гледишта, да каза Врање треба да припадне Србији. Томе се противио један енглеско-турски предлог по коме је граница ишла кроз северни део казе, делећи напола кланац Мораве, — и један талијански предлог, по коме се каза дели на два скоро једнака дела, али по коме би варош Врања остала Турској. Услед тога цела ствар враћена је комисији с налогом да нађе границу непосредно јужно од Врања и да конгресу поднесе дотичне предлоге. По мишљењу Андрашијеву, није било немогуће да коначна одлука испадне у корист Турске.

Извештавајући о томе цара, Андраши му је поднео и текст уговора са Србијом који је, дан раније, потписао. Он је, вели, пред очима имао двојак циљ. С једне стране желео је да закључцима конгреса унапред осигура и потребно признање и извођење, а с друге стране да привредна питања према Србији регулише у мери у којој је већ био постигнут споразум између две владе. Он је сматрао да је резултат у оба правца повољан.[117]

Истога дана Каратеодори-паша примио је од Сафвет-паше вест да муслимански покрет у Босни и Херцеговини узима све веће размере и да постоји опасност да дође до тешког крвопролића. Он га је молио да поради код аустро-угарске владе да она одложи извршење свога плана док се с турском владом не споразуме о мерама

[115] Шифр. тел. Андрашија Зичију од 6 јула (67) (Исто).
[116] Bareilles, сп. д., стр. 156—157.
[117] Изв. Андрашијев цару, од 9 јула. Пол. арх. (стр. 31) (St. A. Wien)

које договорно треба предузети у Босни и Херцеговини. Био је мишљења да ће можда аустро-угарска влада — ценећи искреност жеље и чврсте намере турске владе да обезбеди напредак тих покрајина, као и репатрирање и инсталацију избеглица на њихова огњишта — хтети да одустане од окупације и да турској владиповери потпуно ствар коју жели да изврши. Тражио је да у том смислу учини поверљив корак код Андрашија.[118]

Сутрадан (10 јула) турска влада је саопштила својим пуномоћницима да су се исти знаци узрујаности појавили и у Херцеговини. Ценећи по раздражењу духова и припремама које се тамо врше активно, предвиђала је да ће аустриске трупе, по прелазу границе, наћи на жесток једнодушан отпор и донети велику несрећу, утолико већу што је војска, која је састављена од Босанаца, решена да се братими с народом."[119]

Тог истог дана, после седнице, Бизмарк је пришао првом турском пуномоћнику и изјавио му у живим изразима „своје незадовољство поводом турске резерве у погледу више важних питања". Каратеодори-паша му је одговорио да је понекад везан позитивним упутствима, као што је то био случај у питањима о Бару и о Врању, а да је по другим питањима наилазио на приговоре о којима је морао реферисати својој влади. То објашњење није задовољило Бизмарка. Он му је рекао да су турски пуномоћници слободни да потпишу или да не потпишу, али „да он није дужан да се сматра као турски чиновник", да они имају увек предлога, примедаба да противставе и да то може ометати рад конгреса. Најзад, дао им је да осете, много јаче него што је учинио на конгресу, да ће свако њихово одупирање, свако тражење објашњења, сваки покушај да спрече оно што су налазили да је опасно у предлозима и одлукама конгреса — бити не само рђаво примљено, него такође и врло штетно за њих.[120]

Комисија за редакцију, под претседништвом Хоенлоа, спремила је 8 јула онај члан уговора који се односио на Босну и Херцеговину. Трећи француски пуномоћник Депре (Desprez) који је изабран за секретара, предложио је да се у одредбу о Босни и Херцеговини унесе једна реченица којом је мотивисао окупацију потребом да се што пре поврати мир у покрајинама. Трећи аустро-угарски пуномоћник барон Хајмерле врло живо је протестовао против такве редакције. По његовом мишљењу, није била потребна никаква фраза, никакво објашњење и имало је да се изјави чисто и просто да ће Аустро-Угарска обе покрајине окупирати и њима управљати. Први турски пуномоћник покушао је да приволи комисију, а нарочито Хајмерлеа, да прими какову реченицу која би се односила на изјаву коју је учинио

[118] Шифр. тел. Савфет-паше Каратеодори-паши, од 9 јула 1878 (66) St. A. Wien и Barelles, Стр. 158—159.
[119] Исто. Стр. 159.
[120] Шифр. тел. Каратеодори-паше Сафвет-паши, од 9 јула (68) (St. A. Wien).

у име своје владе на седници конгреса од 4 јула, али комисија је то једногласно одбила.[121] Сутрадан су стигле вести од немачког конзула из Сарајева о узрујаности тамошњих муслимана и нередима који непрестано трају.[122]

На дан 10 јула члан уговора о Босни и Херцеговини прочитан је у седници конгреса. У службеном протоколу (бр. 11) налази се о томе ово: „О члану о Босни и Херцеговини турски пуномоћници изјављују да се позивају на саопштење које су имали част да учине конгресу у име своје владе."

Међутим, први турски пуномоћник је тврдио да је то и непо-
за редакцију, турски пуномоћници су скренули пажњу на то да ре-
дакција није водила рачуна о изјави њихове владе, која је унета у
протокол од 4 јула и да је потребно допунити је реченицом: à cet
effet la Turquie et l'Autriche s'entendront préalablement entre elles,
или другом коју би конгрес одобрио и која би имала исто значење.
Турски пуномоћник предложио је две или три редакције. Андраши је
одговорио да ће оно што се налази у протоколу остати у њему, али
да и нема разлога за измену предложеног члана. Бизмарк је одобрио
то гледиште и упитао је грубо турске пуномоћнике да ли имају што
друго да кажу. Они су још једанпут поновили да је изјава њихове
владе јасна и да они може конгрес да се на њу позове. На те речи
Бизмарк је нестрпљиво дао знак и секретар је продужио читање чланова, а ни један пуномоћник није ништа рекао.[123]

Ствар је имала да буде решена у седамнаестој седници. Пред њен почетак Каратеодори је рекао Андрашију да би било добро не противити се одлуци конгреса, дати израза резерви турске владе, у ма каквом пасусу, о мерама за које је постигнут споразум.

Он је учинио сличну примедбу и за време седнице. Иако у њој није било ничега што се не би могло усвојити, Андраши је ипак нашао да је боље не улазити даље у ту ствар и пустити да ранија одредба, збијена у облик једног члана, буде без измене примљена. Тако је аустро-угарска редакција члана о Босни и Херцеговини примљена без примедбе.

После седнице Каратеодори је посетио Андрашија и замолио га да се томе члану дода још и ова реченица: „A cet effet les Gouvernements d'Autriche-Hongrie et de Turquie se réservent de s'entendre sur les détails."[124]

По свршетку седнице први француски пуномоћник Вадингтон пришао је првом турском пуномоћнику. „Ви сте узбуђени, рекао му

[121] Barelles, сп. д., стр. 163.
[122] Шифр. тел. немачког конзула из Сарајева немачком министру иностраних послова, од 9 јула (41) (St. A. Wien).
[123] Barelles, сп. д., 164—5.
[124] Изв. Андрашијев цару, од 11 јула, Пол. арх. (таб. 35) (St. A. Wien).

је, и имате право на то. Ја вас жалим, али нажалост не могу да учиним ништа за вас. Берлински конгрес је ваш Ферије [место у коме се састао Бизмарк са Жил Фавром 1870]. Овај човек који седи до мене чини с вама оно што је чинио некад с нашим пуномоћницима. Ви морате сносити право јачега. Покорите се, јер другога излаза нема. Босна и Херцеговина су изгубљене. Ми то нисмо могли спречити. Само, потрудите се да извучете ма какву корист од Аустријанаца. Узмите им новаца, ако можете, резервишите себи каква права. Али ићи даље узалудно је."[125]

Кад су тако добили уверење да је узалудно подносити конгресу ма какве предлоге, турски пуномоћници су нашли да им једино остаје да се споразумеју непосредно с Андрашијем. Први турски пуномоћник га је упознао још 10 јула са садржином личног телеграма великога везира, који је наређивао да се тражи да Аустрија напусти свој план анексије. Он му је претстављао користи које би имао од једног споразума с турском владом, а с друге стране незгоде и опасности од једне револуционарне експлозије коју би пренагљен улазак Аустријанаца у Босну извесно изазвао. Када га је придобио за споразум, Каратеодори је покушао да га наведе да пристане само на један део тих покрајина. Међутим Андраши се показао мало расположен за то и одговорио му је да је саопштио цео овај план Зичију, да он треба да разговара с великим везиром, да су његове идеје умерене и да он не види зашто их турска влада не би прихватила. У исто време рекао му је да ће на сам дан потписа уговора отпутовати у Беч да се с царем споразуме о мерама које треба одмах предузети за Босну.[126]

Сутрадан 11 јула, пре подне и пре седнице турски пуномоћници примили су неколико телеграма од великог везира. Он је, између осталог, послао један пројекат конвенције коју је требало предложити Андрашију за случај ако не би одустао од окупације. Осим тога тражио је да се на конгресу заузму за уношење једне одредбе која би привремену окупацију чинила зависном од једног споразума између турске владе и Аустрије. Наредио им је да без тога не даду пристанак на спремљени члан.

Каратеодори је отишао 11 јула изјутра код Андрашија и успео је, после дугих објашњења, да га придобије да се члану о Босни и Херцеговини дода дан раније предложена реченица.

У седници конгреса, истога дана, турски пуномоћник изјавио је да има да предложи један амандман члану уговора о Босни и Херцеговини. Бизмарк му је одузео реч. На то му је Андраши, који је био сасвим до њега, шапнуо на уво да је то по споразуму, и претседник је тада дао реч Каратеодори-паши, а секретар је додао одмах предложену реченицу поменутом члану уговора.[127]

---

[125] Bareilles, сп. д., 166.
[126] Исто, 167—8.
[127] Исто. Стр. 170—171.

Турски пуномоћници су затим показали Андрашију пројекат конвенције. Он је затражио препис текста и пошто га је прочитао, изразио је чуђење да о томе Сафвет-паша није дотле ништа поменуо Зичију. Показао им је телеграм Зичија којим је овај јавио да се споразумева или чак да се већ споразумео с турском владом. Осим тога рекао је да не може потписати конвенцију пре него што буде добио одобрење од цара и да ће ускоро ићи у Беч.

Тога дана турска влада је наредила својим пуномоћницима да траже да се члану уговора о Босни и Херцеговини додаду речи *привремена окупација и претходни споразум*, али конгрес је тај члан уговора дан раније био примио. Она им је такође наредила да израде код Андрашија да пристане на једну конвенцију. Како допуна тога члана на конгресу није била могућна, пуномоћници су покушали преко њега да се у уговор унесу изрази који би потврдили споразум у начелу. У исто време покренули су питање конвенције, коју је желео да проучи изближе. Они су држали да он неће потписати конвенцију и да ће измена члана уговора изазвати општу грају, а да им Бизмарк неће бити наклоњен. Сматрали су да могу, ако их влада на то овласти, одбити да потпишу протокол докле год не буде усвојена замена тога члана другим чланом који би влада предложила, — и наваљивати да се унесу речи entente préalable et occupation provisoire. Мислили су да могу тражити једну изјаву свих пуномоћника или само аустро-угарских ван уговора и од тога учинити зависним свој потпис. Тај предлог доставили су великом везиру и затражили упутства.[128]

Комисија за редакцију држала је своју последњу седницу 12 јула. Каратеодори-паша предложио је аустро-угарском пуномоћнику Хајмерлеу да у члану о Босни и Херцеговини пристане на једно „штампарско поравнање" које би помогло бољем разумевању: да се последњи параграф, који је конгрес усвојио, односи такође и на Новопазарски Санџак као и на Босну и Херцеговину. Хајмерле се успротивио свакој промени те врсте из разлога „што би се, кад би то било усвојено, споразум односио чак и на окупацију Босне и Херцеговине, док је мисао чланова конгреса и Андрашија била да се окупација не потчини никаквом споразуму". Он је затим отишао да говори с Андрашијем и дошао је да саопшти да овај категорички одбија захтев турског пуномоћника.[129]

Пре седнице, 12 јула, први турски пуномоћник је дуго говорио Андрашију, али је овај остао непопустљив. Кад су ушли на седницу конгреса Андраши је одједанпут променио држање, дошао је турском пуномоћнику и рекао му да прима предложену промену. Оба пуномоћника су то изјавила секретару Депреу и члан о Босни и Херцеговини редигован је онако како се налази у уговору.

Тог истог дана Андраши је, преко Којеска, саопштио турским пуномоћницима да је, пошто је проучио пројекат, нашао да се може

---

[128] Исто, 173—4.
[129] Исто, 172—176.

ствар уредити и да је телеграфисао Зичију да тражи од турске владе да први турски пуномоћник, одмах после потписа уговора, оде у Беч да се споразуме о конвенцији.

Потписивање уговора одређено је за 13 јули у $2^1/_2$ часа по подне. Тога су јутра турски пуномоћници примили нова упутства из Цариграда. Влада им је наредила да се заузму да чл. 25 уговора о Босни и Херцеговини буде замењен оваквим чланом: „Покрајине Босну и Херцеговину привремено ће окупирати Аустро-Угарска и та ће окупација зависити од једног непосредног споразума између Високе Порте и бечке владе.“ У случају ако конгрес буде одбацио ту редакцију, наређено им је да траже једну изјаву свих пуномоћника, или бар пуномоћника аустро-угарских ван уговора, у којој би то било речено. А ако ни то не буде примљено, стављено им је у дужност да пре потписа уговора, поднесу конгресу ноту у којој ће рећи да турска влада задржава за себе права суверенитета на покрајине Босну и Херцеговину чија окупација од стране аустро-угарских трупа може бити само привремена и да је та окупација потчињена споразуму између аустро-угарске и турске владе. За случај ако конгрес не буде примио ту нотификацију, наређено им је било да не потпишу уговор.[130]

Те су наредбе биле изречне, али уговор је већ био штампан и поднет пуномоћницима на потпис. Тражити да се тада нешто уметне у уговор значило би изазвати Бизмарка, а познате су биле његове претње Турској ако буде ометала рад конгреса. Услед тога турски пуномоћници су нашли за најбоље да преговарају лично с Андрашијем. Отишли су к њему и саопштили му да турска влада апсолутно тражи овакву изјаву: „Да би боље одредили смисао члана уговора о Босни и Херцеговини, који им је данас поднет на потпис, и по жељи израженој од стране турских пуномоћника у име њихове владе, аустро-угарски пуномоћници изјављују у име владе Његовог царског и краљевског апостолског Величанства да суверена права Његовог царског Величанства султана над покрајинама Босном и Херцеговином остају њему очувана, да ће окупација о којој је реч у томе члану, бити само привремена и да остаје зависна од једног споразума између Високе Порте и царске и краљевске владе.“[131]

Андраши је двапута прочитао ту изјаву и рекао је да на суверена права султанова нема шта да примети, али пошто се тиче потписивања једне конвенције и пошто је он телеграфирао Зичију о томе, он не види потребе да пише нова акта. Турски пуномоћници су му поновили да су њихова упутства категорична и да их они морају извршити. У том је ушао у собу Хајмерле. Андраши му је објаснио о чему је реч и показао му предлог изјаве. „Али то је немогуће!“, узвикнуо је Хајмерле пошто је прочитао. „Нећу те речи, рекао је Андраши, видимо да ли би било начина за споразум“. Узео је по-

130 Исто, 177—183.
131 Исто, 183—186.

ново изјаву, избрисао је прве редове који су чинили алузију на једно тумачење члана 25, примио је део о султановим правима суверинитета у коме је израз „остају резервисана“ заменио речима „не губе ништа поводом окупације“ и вратио је турским пуномоћницима додавши да би то било довољно и да је све остало излишно. После дуге дискусије Андраши је пристао да се у члану уговора дода да ће окупација бити сматрана као привремена и да ће се споразум постићи без одлагања.[132]

Мало затим турски пуномоћници су опазили да се из изјаве не види јасно да ће споразум претходити окупацији и тада је додана реч „претходно“. Али у преписивању изјаве учињене су, вољно или невољно, погрешке. У тренутку кад је требало потписати изјаву, отворена је поново дискусија и тек је тада постигнут коначан споразум. Хајмерле донео је најзад два примерка преписане изјаве. Он је понудио турским пуномоћницима да потпишу један примерак, али они су то одбили и тако су сами аустриски пуномоћници потписали. Изјава је гласила овако:

„На изјављену жељу турских пуномоћника у име њихове владе, аустро-угарски пуномоћници изјављују у име владе његовог Царског и Краљевског Апостолског Величанства, да суверена права Његовог Величанства Султана на покрајине Босну и Херцеговину неће претрпети никакву повреду окупацијом, о којој је реч у члану уговора о тим покрајинама, који има данас да се потпише, да ће један претходни споразум о појединостима окупације бити закључен између две владе одмах по завршетку конгреса.“[133]

„Берлин, 13 јула 1878.
Андраши, Карољи, Хајмерле“.

За то време Карољи је био неутешан мислећи на рђав утисак који ће тај документ произвести на јавно мнење у Аустрији кад буде објављен. Да би се та незгода избегла Хајмерле је предложио турским пуномоћницима да изјава остане тајна. Али, како они нису могли узети такву обавезу у име своје владе, решено је да та изјава неће бити пуштена у јавност пре узајамног споразума.

На дан 13 јула Зичи је предао великом везиру препис телеграма којим је Андраши јавио да је пристао на претходни споразум с турском владом о мерама које треба предузети за окупацију и да је вољан да потпише једну конвенцију с њом.

Сутрадан је, по жељи Андрашија, велики везир замолио Каратеодорија да, по свршетку послова у Берлину, оде у Беч и да тамо с аустро-уугарском владом потпише потребни споразум.[134]

Међутим, истога дана, 13 јула, кад су аустро-угарски пуномоћници учинили поменути уступак Турској, руски пуномоћници су потписали једну важну изјаву у корист Астро-Угарске. Они су њом оба-

132 Исто, 186—188.
133 Исто. Стр. 189—190.
134 Исто. Стр. 191—195.

везали Русију да неће чинити никакве примедбе ако, поводом незгода које се могу појавити ради одржања турске управе у Новомпазарском Санџаку, Аустро-Угарска буде коначно заузела ту територију, као остатак Босне и Херцеговине."

У исто време аустро-угарска влада је изјавила да ће руској влади дати помоћ на дипломатском пољу за уклањање тешкоћа које могу избити приликом извршења одлука конгреса.[135]

Берлински уговор је, дакле, толика питања тако неправично решио, да је криза коју је Херцеговачки устанак отворио тим решењима само привремено, формално затворена.

RÉSUMÉ

La Bosnie-Herzégovine au Congrès de Berlin.

L'auteur passe brièvement en revue les principaux événements qui marquèrent le développement de la crise orientale de 1875 à 1877. Le rôle de la Bosnie-Herzégovine y fut constamment de première importance. Depuis l'insurrection bosniaque de 1875, qui donna le déclic, jusqu' aux négociations laborieuses du Congrès de Berlin, les relations internationales furent dominées par les luttes sanglantes des populations chrétiennes et les intrigues des puissances impérialistes au sujet du sort de cette province slave de l' Empire Ottoman.

Les deux puissances les plus intéressées dans cette question, la Russie et l'Autriche-Hongrie, avaient cru possible d'éviter tout conflit entre elles en s'entendant d'avance sur le partage de zones d' annexions et d'influences dans les Balkans. Par l'accord imprécis de Reichstadt et la convention additionnelle de Budapest, la Russie s'était réservé le droit d'annexer la Bessarabie, tandis que l'Autriche-Hongrie se voyait reconnaître le même droit sur la Bosnie-Herzégovine. En plus, les diplomates austro-hongrois avaient obtenu la promesse de la Russie qu'acun grand État slave ne serait créé aux dépens de la Turquie.

L'espoir d'éviter le conflit se dissipa à Vienne lorsqu'on y apprit la clause du traité de paix russo-turc de San Stéfano créant un vaste État Bulgare. Toutes les puissances se sentirent menacées par ce succès de la Russie. Avec l'appui de la Grande Bretagne et de l'Allemagne l'Autriche-Hongrie obtint aisément la convocation d'une conférence européenne chargée de régler les relations de l'Empire Ottoman avec les puissances signataires du Traité de Paris de 1856.

Dès la première réaction autrichienne contre le traité de San Stéfano le gouvernement russe dépêcha à Vienne le négociateur de

cet accord, le général Ignatyev, pour offrir à Andrassy la Bosnie-Herzégovine en échange de son acceptation du traité. Celui-ci jugea cette compensation insuffisante en face de l'accroissement d'influence que la Grand Bulgarie apporterait à la Russie. Il refusa donc la marché et entama le 27 mars 1878 des négociations secrètes avec le gouvernement turc sur la base de la proposition suivante: promesse autrichienne de réduire l'étendue de la Bulgarie de San Stéfano en échange de la cession par la Turquie de la Bosnie-Herzégovine à la Monarchie dualiste. Andrassy fit savoir à Constantinople qu'en cas de refus l'Autriche-Hongrie agirait suivant ses intérêts et se désintéresserait du sort de la Turquie.

Les négociations conduites à Constantinople en avril et mai 1878 par l'ambassadeur austro-hongrois le comte Zichy avec le ministre des affaires étrangères Safvet-pacha montrèrent bientôt que le gouvernement turc se dérobait à la demande de cession sans toutefois prendre une attitude qui le priverait de l'appui autrichien en face des demandes de la Russie. L'intervention anglaise et allemande en faveur de la proposition autrichienne priva la Porte de sa méthode habituelle de maneuvre entre adversaires, méthode dont elle usait dans le passé en cas de partage d'opinion chez les puissances.

Le 19 mai Zichy obtint la promesse du président du conseil Sadyk-pacha qu'une note lui serait remise invitant l'Autriche-Hongrie à occuper la Bosnie. Cependant cette note, remise le 24 mai, prévoyait la conclusion d'un accord préalable fixant les conditions nécéssaires pour la sauvegarde des droits de souveraineté du sultan sur cette province. Quatre jours plus tard arriva le projet de convention. Il tendait nettement à limiter la présence des troupes austro-hongoises à des zônes situées sur la frontière serbe et monténégrine et à réserver aux autorités turques, comme par le passé, la responsabilité entière pour l'administration de la province. Le gouvernement turc se réservait également le droit d'exiger le retrait des troupes autrichiennes dès qu'il jugerait la situation intérieure suffisamment rétablie.

Andrassy repoussa comme peu satisfaisant ce projet auquel il reprochait en outre le caractère d'un acte dirigé contre la Serbie et le Monténégro.

En attendant la réunion du congrès les conversations anglo-russes aboutirent à la conclusion de l'accord de Londres du 30 mai 1878 qui atténua la portée du traité de San Stéfano, tandis que les conversations anglo-turques, menées parallèlement, se terminèrent par la conclusion de la convention du 4 juin.

L'entente préalable entre les Grandes puissances s'étant ainsi réalisée, le congrès s'ouvrit dans l'isolement diplomatique de la Turquie. Ses délégués luttèrent en vain contre la décision apportée d'avance de confier l'occupation et l'administration de la Bosnie-Herzégovine à l'Autriche-Hongrie. Demandes d'ajournement, offres

[135] Erklärung wegen Bosnien, 1878, (St. A. Wien).